

Міністерство освіти і науки України
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Кафедра всесвітньої історії та релігієзнавства

Кваліфікаційна робота на тему:
“ПРЕСА НАДДНІПРЯНЩИНИ ТА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ
КІНЦЯ ХІХ - ПОЧАТКУ ХХ СТ.: ОСОБЛИВОСТІ Й ТЕНДЕНЦІЇ
РОЗВИТКУ”

Спеціальність 014.03 Середня освіта
Освітня програма (Історія та громадянська освіта)

Здобувачки другого (магістерського)
рівня вищої освіти

Дяків Вікторії Віталіївни

НАУКОВИЙ КЕРІВНИК:

доктор історичних наук, професор

Алексієвець Леся Миколаївна

РЕЦЕНЗЕНТ:

доктор історичних наук, професор

Зуляк Іван Степанович

Тернопіль 2025

АНОТАЦІЯ

Дяків Вікторія. Преса Наддніпрянщини та західноукраїнських земель кінця ХІХ-початку ХХ ст.: особливості й тенденції розвитку. Магістерська робота. Тернопіль, 2025. 91 с.

У кваліфікаційній роботі проаналізовано стан наукової розробки проблеми, окреслено джерельну базу та застосовані методологічні підходи. Досліджено особливості становлення та розвитку української преси на Наддніпрянщині та західноукраїнських землях у кінці ХІХ – на початку ХХ століття. Визначено ключові тенденції розвитку періодичних видань, їхню роль у формуванні національної свідомості, культурному відродженні та суспільній мобілізації. Проведено порівняльний аналіз умов функціонування преси в різних регіонах та їхнього впливу на змістове наповнення видань.

Ключові слова: українська преса, Наддніпрянщина, західноукраїнські землі, кінець ХІХ – початок ХХ ст., національне відродження, періодика.

ANNOTATION

Diakiv Viktoriia. The press of the Dnieper region and Western Ukraine in the late 19th and early 20th centuries: characteristics and trends in development. Master's thesis. Ternopil, 2025. 91 p.

The qualification work analyzes the state of research on the topic, the source base, and the applied methodological principles. It examines the formation and development of Ukrainian press in the Dnieper region and Western Ukrainian lands at the turn of the 19th–20th centuries. The key development trends of periodicals and their role in shaping national consciousness, cultural revival, and social consolidation are determined. A comparative analysis of the regional conditions of press functioning and their impact on the thematic content of publications is provided.

Keywords: Ukrainian press, Dnieper region, Western Ukrainian lands, late 19th – early 20th century, national revival, periodicals.

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1.УКРАЇНСЬКА ПРЕСА 1882 – 1907 РР.: ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА, МЕТОДОЛОГІЯ ПРАЦІ.....	9
РОЗДІЛ 2. УКРАЇНСЬКА ПРЕСА ОЧИМА ПРОВІДНИХ ДІЯЧІВ	14
РОЗДІЛ 3. ПРЕСА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ І НАДДНІПРЯНЩИНИ: СТАНОВЛЕННЯ, РОЗВИТОК І СУСПІЛЬНИЙ ВПЛИВ	24
РОЗДІЛ 4.РОЛЬ ПРЕСИ В СУСПІЛЬНОМУ ЖИТТІКІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ (1882–1907 Р.)	39
РОЗДІЛ 5.СПІЛЬНЕ І ВІДМІННЕ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ УКРАЇНСЬКОЇ ПРЕСИ	54
ВИСНОВКИ.....	66
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	68
ДОДАТКИ.....	73

ВСТУП

Актуальність дослідження. Актуальність дослідження визначається тим, що українська преса кінця XIX – початку XX століття виступила одним із ключових інструментів кристалізації модерної української нації, формування політичної свідомості та артикуляції культурно-цивілізаційних орієнтирів українського суспільства в умовах дії двох імперських проєктів – Російської та Австро-Угорської імперій. Саме в 1882–1907 роках українська періодика, функціонуючи у принципово різних політико-правових режимах, не лише набуває рис сталої суспільної інституції, але й перетворюється на самостійний чинник націотворчих процесів. Вона забезпечує простір для вироблення інтелектуальних стратегій, формування національного дискурсу, актуалізації історичної пам'яті та мобілізації суспільства довкола ідеї української соборності. Попри цензурні обмеження, преса стає середовищем розвитку української літератури, політичної думки, соціокультурної рефлексії та громадської активності, а також інструментом легітимації української ідентичності в модерному європейському контексті.

Мета дослідження. Метою дослідження є комплексний аналіз структурних, ідейних, комунікативних та організаційних параметрів розвитку української періодики Наддніпрянщини та західноукраїнських земель у 1882–1907 роках, а також виявлення чинників, що зумовили відмінності у функціонуванні друкованого слова в різних імперських контекстах.

Завдання дослідження: визначити джерельну базу, проаналізувати стан історіографічного опрацювання теми та окреслити методологічні підходи, релевантні для дослідження української преси зазначеного періоду; розкрити етапи становлення української періодики в Наддніпрянщині та Галичині, на Буковині й Закарпатті, акцентуючи на нормативно-правових обмеженнях, структурних моделях видань та особливостях редакційної політики; проаналізувати концептуальні погляди провідних діячів українського руху щодо ролі періодики як інтелектуального простору та механізму комунікації національних ідей; з'ясувати функціональне навантаження української преси у формуванні суспільної думки, політичної та культурної самоідентифікації; здійснити порівняльний аналіз преси різних регіонів для виявлення спільних тенденцій і специфічних рис, зумовлених дискурсивними, цензурними та соціокультурними параметрами імперського середовища.

Об'єкт дослідження. Українські періодичні видання кінця XIX – початку XX століття, що функціонували на території Наддніпрянської України та західноукраїнських земель – Галичини, Буковини та Закарпаття.

Предмет дослідження. Змістові домінанти, дискурсивні стратегії, ідеологічні орієнтації та організаційно-комунікаційні моделі української періодики 1882–1907 років у різних імперських контекстах.

Хронологічні межі. 1882–1907 роки. Нижня межа визначається появою журналу «Киевская старина» (1882), що започаткував систематичний історико-культурний дискурс і став одним із ключових майданчиків для розвитку української науки та публіцистики в умовах

російської цензури. У цей же час активно видаються українські альманахи («Нива», «Зоря», «Степ», «Складка»). Верхня межа – 1907 рік – фіксує завершення революції 1905–1907 років і трансформацію умов діяльності преси.

Територіальні межі. Наддніпрянська Україна в складі Російської імперії та західноукраїнські землі – Галичина, Буковина й Закарпаття – у складі Австро-Угорщини, що забезпечує можливість порівняльного аналізу в умовах різних політичних систем.

Наукова новизна. Полягає у системному зіставленні структурно-функціональних характеристик української преси Російської та Австро-Угорської імперій, а також у виявленні механізмів, через які періодика ставала засобом модернізації українського суспільства та конструювання національного простору.

Теоретичне значення. Уточнення концептуальних підходів до аналізу української преси як елемента національної комунікаційної системи, що функціонувала в умовах імперської залежності.

Практичне значення. Можливість застосування результатів дослідження при викладанні історії України, історії журналістики, культурологічних дисциплін та у підготовці подальших наукових робіт.

Зв'язок дослідження з науковими програмами. Робота відповідає сучасним підходам до студій націотворення, медіаісторії та культурної історії українських земель.

Апробація результатів. Учасниця II-ї Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Актуальні проблеми історичної науки та освіти в дослідженнях молодих вчених» (м. Тернопіль, 10 квітня 2025 р.).

Структура роботи. Структура містить вступ, п'ять розділів, висновки, список використаних джерел і літератури та додатки.

РОЗДІЛ 1.

УКРАЇНСЬКА ПРЕСА 1882 – 1907 РР.: ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА, МЕТОДОЛОГІЯ ПРАЦІ.

Джерельна база дослідження української періодики кінця ХІХ – початку ХХ століття включає широкий спектр першоджерел і наукових праць, що дозволяє забезпечити комплексний аналіз соціокультурних, політичних та комунікаційних аспектів розвитку друкованого слова. Основу першоджерельної бази становлять самі періодичні видання того часу, серед яких слід виділити газети, журнали, альманахи та збірники статей. До ключових видань належать Літературно-Науковий Вісник, Діло, Громадський голос, Буковина, Нива, Зоря, Степ, Складка, а також журнал Киевская старина. Ці матеріали дозволяють досліджувати тематичну структуру видань, редакційні підходи, жанрове розмаїття, стилістичні й мовні особливості, аудиторію та роль преси у формуванні національної свідомості.

Додатково до періодичних видань до джерельної бази входять аналітичні праці українських дослідників ХІХ–ХХ століть, які розглядали пресу як феномен суспільного життя. До них належать роботи Івана Франка, зокрема його статті Наша публіка, Альманах чи газета, Де що про нашу пресу, що охоплюють питання естетики, соціокультурного контексту та громадської функції преси. Важливим джерелом є також стаття Осипа Маковея П'ятдесятилітній ювілей руської публіцистики, в якій автор пропонує періодизацію галицької журналістики та оцінює її роль у

національному відродженні. Для аналізу розвитку української преси у ХХ столітті використовуються монографії та наукові дослідження сучасних істориків і культурологів, зокрема праці А. Животка, І. Михайлина, В. Ігнатієнка, П. Федченка та довідкові видання на кшталт Літературознавчої енциклопедії під редакцією Ю. Коваліва.

Методологія дослідження ґрунтується на поєднанні історико-функціонального, порівняльного та культурологічного підходів. Історико-функціональний аналіз дозволяє простежити, як українська преса виконувала роль соціокультурного інструменту, механізму політичної мобілізації та засобу формування суспільної думки. Порівняльний метод забезпечує можливість зіставлення розвитку періодики на Наддніпрянщині та у західноукраїнських землях (Галичина, Буковина, Закарпаття) з урахуванням різних політико-правових режимів Російської та Австро-Угорської імперій, дозволяючи виявити спільні риси, регіональні відмінності та специфічні чинники впливу цензури та законодавства. Культурологічний підхід дає змогу оцінити пресу як інструмент конструювання національної ідентичності, легітимації культурних цінностей та формування дискурсу української модерності.

У дослідженні також застосовано методи контент-аналізу та історичної реконструкції, що дозволяють виявляти змістові домінанти, тематичні тенденції, ідеологічні орієнтації та комунікаційні моделі українських періодичних видань. Поєднання першоджерельного матеріалу та вторинних наукових досліджень забезпечує цілісне бачення розвитку преси, її суспільної функції та ролі у процесах націотворення, культурного

відродження та політичної соціалізації українського населення кінця XIX – початку XX століття.

Вивчення української періодики кінця XIX – початку XX століття спирається як на самі газетні публікації того часу, так і на наукові дослідження, присвячені історії вітчизняної журналістики. Першими, хто спробував осмислити пресу з наукових позицій, були Іван Франко та Осип Маковей. Уже в 1880–1890-х роках Франко опублікував низку аналітичних статей – зокрема «Наша публіка» «Альманах чи газета?», «Дещо про нашу пресу», – у яких критично оцінював стан української журналістики, її завдання й взаємодію з аудиторією [1, с. 132]. У цих публікаціях він порушував не лише естетичні чи технічні, а й соціально-культурні питання, пропонуючи глибший погляд на роль друкованого слова [2, с. 87].

Своє бачення розвитку української журналістики Франко виклав і в літературно-історичному нарисі про літературу XIX століття, де приділяє увагу пресі як засобу публічного висловлення, трибуні суспільної думки, художнього слова та науково-публіцистичних дискусій. На початку XX століття Франко активно працює над концепцією публіцистики як окремого феномену культури, формуючи її теоретичні засади ще з 1870-х років. Ці ідеї згодом стали предметом осмислення франкознавців, зокрема І. Курганського (монографія «Майстерність Франка-публіциста», 1974) та І. Михайлина (праці «Публіцистика Івана Франка», 1972; «Зброєю публіциста», 1981). Саме тому Івана Франка часто вважають основоположником української теорії публіцистики [4, с. 274-178].

Одночасно з Франком активно долучається до осмислення преси Осип Маковей. У своїй підсумковій статті «П'ятдесятилітній ювілей руської публіцистики» [1, с. 56] (Літературно-Науковий Вістник, 1898) він першим запропонував періодизацію галицької журналістики: від 1848 до 1861 року, далі – 1861–1873, і третій етап – 1873–1898 роки. У цій праці автор не лише аналізує зміст і тональність видань, а й розкриває їхню роль у національному відродженні та поширенні ідеї культурного самоствердження українців. Це була одна з перших спроб історичного осмислення журналістики як частини загальноукраїнського громадського процесу [5, с. 22-38].

Поряд із авторськими статтями важливим джерелом для вивчення періоду стали самі періодичні видання: “Літературно-Науковий Вістник”, “Діло”, “Громадський голос”, “Буковина” та інші. Не менш значущими є й матеріали журналу “Киевская старина”, який виходив російською та українською мовою, публікував численні тексти з історії України, фольклору, етнографії та політики, що дозволяє простежити дискурс довкола української ідентичності на межі століть. Зокрема, редакційна стаття Михайла Грушевського в “Літературно-Науковому Віснику” відображає програмні орієнтири української інтелігенції щодо ролі національної преси в добу політичної мобілізації.

Вже у ХХ столітті наукове осмислення української преси продовжили такі дослідники, як А. Животко, чия праця Історія української преси (1999) досі є однією з найповніших монографій із теми. Він докладно охарактеризував функції періодики, її регіональні відмінності, вплив цензури та особливості журналістської діяльності. Значний внесок у розбудову історіографії зробив І. Михайлин, зокрема у книзі Історія

української журналістики XIX століття (2003), де автор детально розглядає період становлення національного інформаційного простору. Його підхід поєднує історико-функціональний та культурологічний аспекти, що дає змогу глибше збагнути особливості преси як засобу впливу на суспільну думку [6, с. 368].

Додаткову літературу становлять праці В. Ігнатієнка (Українська преса: 1816–1923, 1926), у яких зібрано й систематизовано бібліографічні дані про пресу, а також видання П. Федченка (Преса та її попередники, 1969), що окреслює етапи формування журналістики в Україні. У свою чергу, Літературознавча енциклопедія за редакцією Ю. Коваліва (2007) допомагає зорієнтуватися в поняттєвому апараті, жанровій класифікації та термінах, що використовувалися в тогочасному журналістському середовищі.

Слід визнати: наукове опрацювання історії української журналістики ще не досягло рівня цілісної концепції. Тематика лише частково досліджена, а потенціал джерел – не вичерпаний. Однак поєднання авторських аналітичних текстів, безпосередніх публікацій з преси та сучасних академічних праць дозволяє сформулювати струнке уявлення про закономірності розвитку української періодики в контексті суспільно-політичної боротьби, формування національної свідомості та інтелектуального поступу українського народу у 1882–1907 роках.

РОЗДІЛ 2. УКРАЇНСЬКА ПРЕСА ОЧИМА ПРОВІДНИХ ДІЯЧІВ

Уже в кінці XIX століття проблематика функціонування та розвитку українських періодичних видань, їхнього впливу на формування громадської думки викликала значний інтерес серед українських письменників, публіцистів, літературознавців і критиків.

Ідеї щодо становлення української преси, її завдань, ролі й місця в суспільстві активно порушували у своїх художніх та публіцистичних текстах, листуванні такі провідні діячі української культури, як Михайло Драгоманов, Осип Маковей, Іван Франко, Михайло Грушевський, Борис Грінченко, Сергій Єфремов та інші.

У цей період на територіях, що перебували під владою Російської імперії, український рух розділювався на два помітні напрями. Один обмежувався культурно-освітньою роботою, інший намагався стати частиною загальноросійського революційного руху.

На західноукраїнських землях, своєю чергою, активно поширювалося москвофільство, водночас частина суспільства схилялася до польсько-українського зближення.

Витоки української радикальної та соціалістичної періодики тісно пов'язані з діяльністю Михайла Драгоманова. Як видатний політичний мислитель і публіцист, він не міг залишитися осторонь проблем становища

української преси. Переїхавши за кордон у 1875 році, Драгоманов приділив цій сфері особливу увагу. Напрям, очолюваний М. Драгомановим, обстоював ідею формування самостійної української національної політичної думки. Цей курс знайшов відображення, зокрема, у програмних засадах для періодики, сформульованих Драгомановим у проекті до майбутнього видання – журналу «Товариш» [5, с. 486]. Серед основних завдань української журналістики він виокремлював такі:

1. Захист національної ідентичності та свободи, а також формування відчуття єдності серед українців у різних регіонах.
2. Виявлення у минулому й сучасному виявів національної сили, прагнень до волі й самоуправління, а також ефективних шляхів для досягнення стратегічної мети.
3. Збагачення національного культурного простору надбаннями світової цивілізації в галузях суспільного життя, літератури й мистецтва.

У питанні внутрішньої організації журналістської діяльності, зокрема редакторської роботи, Михайло Драгоманов висловив принципові настанови у листуванні з Іваном Франком. Він застерігав від двох основних помилок редакторів: недооцінки інтелектуального рівня читачів та надмірного контролю над авторами. Драгоманов наполягав, що серйозні суспільні питання слід подавати у доступній, але змістовній формі, довіряючи читачеві здатність зрозуміти й осмислити зміст. Так само важливим він вважав повагу до співпрацівників: після узгодження загального напрямку редакційної політики – надавати авторам простір для творчої ініціативи. Окремо наголошував, що навіть без офіційної

програмної заяви кожна публікація має відображати цілісність світогляду й послідовність засад, які лежать в основі видання.

У своїх публіцистичних та програмних засадах Драгоманов поєднував ідеї національного визволення з соціальним емансипаційним рухом, акцентуючи на необхідності політичної самоорганізації українського суспільства. Такі ідеї, однак, не знаходили широкого розуміння серед тодішньої української громадськості й часто сприймалися вороже, а тому не могли бути відкрито представлені в межах існуючих періодичних видань. Це зумовлювало потребу у створенні нових, незалежних пресових органів, здатних донести до суспільства ці ідеї та об'єднати навколо них свідомих діячів [7, с. 43].

За словами Б. Д. Грінченка українська політична преса, виникала з великими труднощами та зазнавала значних перешкод. Першими кроками стали вихід місячного видання "Основа" в Петербурзі у 1861 році та тижневика "Черниговській Листокъ" в Чернігові.

Б. Д. Грінченко вважав, що ключове призначення новонародженої української політичної преси полягає в задоволенні потреб населення настільки, щоб український народ поступово ставав більш свідомим, освіченим і національно зрілим. Журналістика, за його переконанням, мала служити суспільству, сприяти його просвіті як у соціальному, так і в національному аспектах.

З цієї позиції, як підкреслював Борис, виникла потреба у створенні кількох типів періодичних видань: щоденної газети для освіченої публіки та представників інтелектуальної верстви, тижневика для сільських

читачів із нижчим рівнем освіти, робітничої газети, а також місячника з оглядом літературних, наукових і політичних подій, що мав бути поступовим, незаангажованим у партійні суперечки [3, с. 75].

На його думку, сільська преса повинна порушувати теми, які безпосередньо стосуються життя селян, і водночас висвітлювати інші важливі питання, аби селяни не залишалися осторонь загальних проблем. Така газета, за логікою Грінченка, мала виходити раз на тиждень, оскільки сільський читач не має змоги щодня звертатися до друкованих матеріалів, а також не завжди може дозволити собі постійне придбання.

Щоденна газета, у свою чергу, мала б висвітлювати події з усього світу: політичні процеси, суспільні явища, наукові відкриття, літературні новинки, — однак робити це через призму інтересів українського суспільства. Пріоритет мав надаватися внутрішнім проблемам – потребам населення, стану вітчизняного селянства, робітництва, інтелігенції, шляхам подолання труднощів. Саме це, за Грінченком, і становило головну функцію щоденного видання – бути інформаційним ресурсом для культурно активної частини народу.

При цьому він наголошував, що преса повинна бути українською не лише за мовним оформленням, а й за духом, змістом і спрямованістю. Саме до такого стандарту мала прагнути національна журналістика.

До авторів перших наукових праць, що заклали підґрунтя українського журналістикознавства, належить і Осип Маковей – знаний письменник, критик і журналіст. У його статті «П'ятдесятилітній ювілей руської публіцистики» (1898) простежується науковий підхід до аналізу

розвитку української преси. Він не тільки успішно працював у галузі практичної журналістики, але й був одним із перших, хто ґрунтовно проаналізував розвиток української преси та окреслив її роль у формуванні правового статусу жінки в суспільстві.

Маковей надрукував понад сто тридцять статей на різноманітні теми, допомагав тогочасним молодим українським письменникам як редактор та літературний критик.

Осип Маковей, розмірковуючи над розвитком української преси в Галичині, зауважував, що її поступ помітний навіть у назвах видань. Якщо раніше вони мали здебільшого романтичні чи поетичні назви на кшталт «Русалка», «Лада», «Вечорниці», «Нива», «Рідна хата», «Стріха», «Левада», «Весна», «Степ», «Дзвін», «Сніп», «Зоря», то з часом з'являються назви з чіткішим ідеологічним чи програмним змістом: «Мета», «Основа», «Правда», «Молот». Це, на думку Маковея, свідчить про поступовий відхід від мрійливих образів до цілеспрямованої, організованої праці. Постать Осипа Маковея як редактора, публіциста й критика, який сприяв культурному та освітньому розвитку українського жіноцтва, може стати предметом окремого дослідження – зокрема його внесок у підтримку жіночого руху через пресу та утвердження національної свідомості українок [9, с. 132].

Також, Іван Франко запропонував глибокі й зразкові підходи до аналізу історії українських періодичних видань. За словами сучасного дослідника української преси Ігоря Михайлина, Франко, на основі описів найвизначніших українських часописів ХІХ століття, сформував базовий

підхід до дослідження історії газет і журналів. Цінність праць Франка про українську пресу полягає насамперед у їхній методології. У них журналістика постає як складова духовного життя суспільства, що відображає політичні, економічні та культурні процеси на сторінках видань. Саме Франко вперше розглянув історію української журналістики як відображення цивілізаційного розвитку нації [8, с. 34].

Він окремо аналізував розвиток української журналістики ХІХ століття у Галичині та на Наддніпрянщині, наголошуючи на різниці їх шляхів через належність до різних держав, що зумовило автономність культурних процесів у кожному регіоні. У своїх працях Франко запропонував типологію галицьких видань, виокремивши "москвофільську" пресу й періодику народовців. Щодо Наддніпрянщини, він виділяв українські альманахи та російськомовні журнали, що мали українське спрямування.

Франко застосовував історико-літературний метод, орієнтований на вивчення преси з урахуванням національної свідомості, політичної активності та культурних обставин, що дозволяло глибше зрозуміти особливості становлення української журналістики [7, с. 132].

Значний внесок у формування наукових уявлень про українську пресу зробив Михайло Грушевський. У своїх публіцистичних працях він розглядав пресу не лише як інформаційний ресурс, а як важливий чинник суспільного впливу, що має сприяти національному розвитку. Одним із провідних принципів, які він обстоював, був принцип "міжпартійності", ідея якого вперше була висловлена Іваном Франком.

На думку М. Грушевського, преса повинна виконувати об'єднавчу роль у суспільстві, не підпорядковуючись вузько партійним інтересам, а навпаки – сприяти загальнонародному поступу. Він вважав, що українська преса має бути носієм поступово-демократичного ідеалу, служити інтересам народу, зокрема його соціально активної частини – селянства і робітників. Така преса мала б формувати національну свідомість, підтримувати культурний і політичний розвиток українського народу, виступати засобом просвіти й консолідації [9].

У період російської революції 1905–1907 років, коли після ухвалення "Тимчасових правил про друк" у Російській імперії з'явилась можливість легалізувати українське слово, у Наддніпрянщині починає зароджуватись національна преса нового зразка. Михайло Грушевський одним із перших включився в обговорення майбутнього українських газет: якими вони мають бути, які суспільні функції виконувати, якими шляхами розвиватися. Хоча він не написав окремого наукового трактату про пресу, його погляди чітко простежуються у численних редакційних статтях, серед яких: "До наших читачів в Галичині" (1906) [9], "Наша газета" (1907) [10], "До наших читачів в Росії" (1907) [7], на українські теми. У цих публікаціях Грушевський наголошує, що українська преса має не лише інформувати, а й формувати – політично, національно, культурно. Вона повинна бути майданчиком для суспільної дискусії, сприяти пробудженню і зміцненню національної свідомості [11, с. 139].

Сергій Єфремов зробив вагомий внесок у формування засад української періодики як суспільно значущого явища. У циклі публікацій «Відгуки з життя та письменства», які з'являлися на сторінках часописів

«Нова громада» та «Літературно-науковий вісник», він окреслив своє бачення завдань і функцій української преси [12, с. 44].

Зокрема, в статті “Перший рік української преси” – Письменники і публіка» Єфремов намагався проаналізувати причини труднощів, з якими зіткнулася українська періодика на Наддніпрянщині [15, с. 98]. Він підкреслював, що головною перешкодою для повноцінного розвитку національної преси була не лише цензура царського режиму, а насамперед брак підготовлених кадрів, нерозвинена культура читання українською мовою серед широких мас, відсутність стабільної читацької бази та фінансової підтримки. До того ж, самі автори часто не усвідомлювали потреб читача й не вміли ефективно комунікувати з ним.

Єфремов вважав, що українська преса повинна виконувати роль не просто інформаційного джерела, а бути активним інструментом формування національної ідентичності, демократичних цінностей і громадянської відповідальності. Тому він висунув ідею демократизму як провідного принципу періодичних видань – тобто відкритості до народу, чесності, моральної відповідальності за слово. «Глибокий, непідкупний демократизм», на його переконання, був тією внутрішньою силою, яка дозволяла українському друкованому слову зберігати живу душу навіть у найбільш несприятливих умовах імперського гніту.

Водночас Сергій Єфремов критично ставився до запропонованої Михайлом Грушевським концепції міжпартійності, вважаючи її неактуальною для Наддніпрянської України. Він підкреслював, що соціальні реалії Галичини та Російської України суттєво відрізняються, тому

моделі, ефективні на заході, не можуть автоматично переноситися на схід. Преса, за його словами, повинна відповідати локальним умовам, менталітету й потребам свого народу [13, с. 60].

Таким чином, Єфремов сформулював глибоко національне, суспільно орієнтоване бачення ролі української преси. Для нього вона була не просто носієм інформації, а простором публічного діалогу, виховання громадськості, засобом національного відродження. Його публіцистична спадщина стала важливою теоретичною основою для подальшого становлення української пресової традиції на початку ХХ століття.

Отже, одним із перших ґрунтовних дослідників української періодики виступив Осип Маковей. У своїй праці він не лише окреслив витoki української преси в Галичині, а й здійснив спробу її структурного осмислення шляхом умовної періодизації. Його підхід базувався як на емпіричному аналізі джерел, так і на інтуїтивному усвідомленні місця преси в ширших суспільно-культурних трансформаціях кінця ХІХ століття.

Іван Франко, своєю чергою, значно поглибив цю традицію, поєднавши власний досвід журналіста з філософсько-культурологічним аналізом преси. Він виробив концептуальні засади вивчення періодики як феномена культури, що формує світоглядні парадигми суспільства. У його доробку чітко простежуються намагання інтерпретувати українську пресу в межах загальноєвропейських інтелектуальних тенденцій. Описуючи окремі видання, Франко фактично створив канон джерелознавчого і типологічного аналізу журналістики, що й досі слугує орієнтиром для істориків медіа.

Михайло Грушевський розглядав пресу не лише як інструмент комунікації, а й як засіб мобілізації національної енергії. Його принцип міжпартійності, обґрунтований теоретично і втілений на практиці, передбачав створення простору для діалогу різних суспільних сил. У цьому контексті періодика постає як майданчик для вироблення національного консенсусу, що було надзвичайно актуально в умовах боротьби за автономію й ідентичність.

РОЗДІЛ 3.

ПРЕСА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ І НАДДНІПРЯНЩИНИ: СТАНОВЛЕННЯ, РОЗВИТОК І СУСПІЛЬНИЙ ВПЛИВ

У кінці XIX століття, коли в Наддніпрянській Україні активізувався національно-культурний рух, набула поширення особлива форма української періодики – літературні альманахи. В умовах суворих заборон і цензурних обмежень, які майже повністю витіснили українську мову з офіційного вжитку, освіти й друку, ці збірники стали важливою платформою для збереження й поширення української мови й літератури. Основу їхнього наповнення складали художні твори, хоча в них також траплялися публікації етнографічного, бібліографічного чи культурологічного змісту.

Водночас дедалі помітнішою ставала потреба української інтелігенції у фаховому історичному часописі. Це зумовлювалося тим, що в умовах імперської політики українська історія висвітлювалася здебільшого в російських виданнях і крізь призму російської ідеології. До появи «Київської старини» українські збірники мали переважно літературно-фольклорне або етнографічне спрямування, без систематичного історичного аналізу. Серед подібних спроб – «Український вісник», «Український журнал», «Запоріжська старина» та інші.

На початку 1880-х років на Наддніпрянщині з'явилася можливість хоча б частково легально продовжити українську національно-культурну

пресову діяльність. Утім, ця можливість мала свої обмеження: публікувати матеріали дозволялося винятково російською мовою. У цьому контексті вагомим інтелектуальним проєктом став щомісячний журнал «Киевская старина». Попри мовні рамки, саме він відіграв ключову роль у розвитку української історіографії, етнографії, літературної критики та культурної думки загалом. Недарма історик Дмитро Дорошенко назвав його значення «великим, просто епохальним». Майже всі провідні українські вчені й письменники тієї доби співпрацювали з цим виданням, адже воно створювало бодай мінімальний простір для репрезентації української тематики в умовах цензури. Наприкінці січня 1881 року в Києві була розроблена програма видання, яке отримало назву «Киевская Старина». Вже в січні 1882 року вийшов перший номер журналу, що став важливим інструментом для розвитку української національної свідомості.

З часом «Киевская Старина» перетворилася на багатопрофільне історико-літературне видання, яке виходило в Києві російською та українською мовами. Журнал залишив помітний слід у історії української журналістики, відіграючи значну роль у національному відродженні.

Поряд із «Киевской стариной» певний інтерес до українських справ демонстрували й інші періодичні видання. Наприклад, в Одесі виходили «Южные записки», а в Харкові – газета «Южный край», що діяла з 1882 до 1919 року. Часто лояльне ставлення цих газет до української проблематики пояснюється тим, що серед їхніх співробітників були українці або ж інтелігенти, налаштовані на поміркований діалог культур [4, с. 140].

Однак медаль мала й зворотний бік. Поряд з прихильними чи нейтральними медіа існували й ті, що відверто виступали проти ідеї української культурної автономії. Найвідомішим прикладом став «Киевлянин» – впливове видання, яке активно відстоювало імперську позицію. Його редакторами в різні періоди були Д. Піхно, В. Я. Шульгін та його син В. В. Шульгін — переконані монархісти, які заперечували саму ідею окремої української ідентичності. Таким чином, пресовий простір Наддніпрянщини наприкінці XIX століття залишався суперечливим і політично напруженим – з постійною боротьбою між прихильниками українського національного відродження та прибічниками русифікаторської політики імперії.

Альманах "Луна" (додаток 1), що вийшов друком вкінці 1881 року за редакцією Л. Ільницького. Первісно задуманий як щомісячне видання, згодом трансформувався у формат щорічника, однак через цензурні обмеження вийшла лише перша частина. Альманах мав ліберально-помірковану спрямованість і започаткував традицію літературно-художніх альманахів на Наддніпрянщині («Нива», «Степ» тощо), ставши важливим кроком у поживленні літературного процесу та фактично відновивши українську альманахову журналістику, що перервалася після виходу збірника «Хата» у 1860 році.

У 1882 році у Києві було задумано створити повноцінний український місячник під назвою "Рада", ініціатором якого виступив Михайло Старицький. Проте через відмову царської влади у наданні дозволу на регулярне видання, проект довелося трансформувати. У 1883 році під цією

ж назвою вийшов лише один альманах, який, попри тимчасовість, засвідчив амбітність намірів українських культурних діячів.

Невдовзі українська літературна активність продовжилася на півдні імперії. У 1885 році в Одесі побачив світ літературний збірник "Нива" (Додаток 2), а вже наступного року у Херсоні вийшов альманах "Степ" (Додаток 3), що мав подвійне місце видання – Санкт-Петербург та Херсон – через цензурні обмеження. Останнім у цьому ряду став двотомник "Складка" (Додаток 4), виданий українським письменником В. Олександровим у Харкові впродовж 1887–1888 років.

Ці альманахи не лише виконували культурно-просвітницьку функцію, а й формували навколо себе інтелектуальне середовище, у якому визрівала ідея самостійної української журналістики. Їх поява засвідчувала, що попри всі імперські заборони, українське слово жило, розвивалося й знаходило свого читача [16, с. 45-48].

Важливими органами українського єднання в кінці XIX століття на західноукраїнських землях були літературно-наукові та політичні видання, які суттєво впливали на розвиток національної свідомості. Тут політична ситуація була легша, що було зумовлено запровадженням нової австрійської конституції. У зв'язку з цим почалося відродження української преси, яка почала розвиватися у двох напрямках: староруському й москвофільському – з одного боку, та народовецькому й радикальному (українському) – з другого. Одним із таких видань був журнал «Правда», що продовжував справу «Основи» і став важливою платформою для відомих українських діячів, таких як О. Кониський, П. Куліш, Марко Вовчок, О. Стороженко, М.

Старицький та інших. Спочатку він підтримував народовську ідеологію, а з 1886 року перейшов на позиції політики «Народної ради», а згодом – Української трудової партії. Журнал в значній мірі став трибуною для західноукраїнських інтелектуалів і активно висвітлював питання національної боротьби в Австро-Угорщині.

Водночас на західноукраїнських землях виходили інші важливі видання, які мали великий вплив на культурне та політичне життя. Газета «Діло», яка змінювала назву, залишалася важливим органом народовців до початку Другої світової війни. Її публікації активно відстоювали національні інтереси, висвітлюючи проблеми українців у Галичині та Буковині [17, с. 85-87].

Газета «Свобода», що видавалася у Львові з 1897 року, мала величезний вплив на сільське населення, сприяючи поширенню національних ідеалів серед селян, а також на їхню політичну активність. Важливим для західноукраїнських земель було й видання «Буковина» в Чернівцях (1885–1918), яке активно піднімало питання національної боротьби та підтримки української культури.

В Ужгороді виходила газета «Наука» (1897–1914), спочатку орієнтована на москвофільські ідеї, але з часом змінила свою політичну орієнтацію і стала більше проукраїнською, що свідчить про поступове зростання національної свідомості в Закарпатті.

Періодичне видання «Зоря», що виходило у 1880–1897 роках у Львові, стало одним із перших важливих літературних журналів на теренах Західної України. У своїй початковій фазі воно не демонструвало чіткої позиції щодо

москвофільського табору, що тоді мав значний вплив у Галичині. Проте вже невдовзі вектор журналу поступово змістився – зростали контакти з діячами наддніпрянської України, налагоджувалась творча співпраця з представниками загальноукраїнського літературного процесу.

У 1885 році «Зоря» стала офіційним друкованим органом Літературного товариства імені Шевченка, яке з 1893 року перетворилось на Наукове товариство імені Шевченка (НТШ). Ця подія суттєво змінила обличчя журналу: він поступово еволюціонував у важливу платформу для об'єднання українських інтелектуалів різних регіонів. Серед авторів «Зорі» були видатні представники української культури – Іван Франко, Михайло Грушевський, Михайло Коцюбинський, Наталя Кобринська, Ольга Кобилянська, Агатангел Кримський, Василь Щурат, Іван Нечуй-Левицький, Кирило Студинський та інші.

Журнал мав стабільне коло читачів не лише в Галичині, але й серед українців Наддніпрянщини, де кількість передплатників сягала понад чотириста осіб. Це свідчило про високу зацікавленість у літературному слові рідною мовою попри заборони та утиски. Водночас жорстка політика російського царизму щодо імпорту україномовних видань із-за кордону істотно ускладнила фінансове становище часопису [18, с. 49].

У відповідь на ці труднощі та виклики часу Наукове товариство імені Шевченка ухвалило рішення модернізувати видання. Було розширено його змістовне наповнення, посилено наукову складову й змінено назву на «Літературно-науковий вістник». Це дало новий поштовх для розвитку

журналу, який у новому форматі редагували Михайло Грушевський (як головний редактор), Олег Борковський, Осип Маковей та Іван Франко.

Однією з ключових ініціатив, що заклали наукову основу модерного українського життя у Галичині, стали «Записки Наукового товариства імені Шевченка», видання яких розпочалося у Львові в 1892 році. Це був не просто фаховий науковий журнал – він відіграв роль своєрідної енциклопедії українознавства, об'єднуючи інтелектуальні зусилля істориків, філологів, етнографів та інших науковців. У цьому виданні закладались підвалини академічної української науки, формувався власний наратив, що протистояв імперським версіям історії та культури [19, с. 83].

На тлі зростання національного руху з кінця 1880-х – початку 1890-х років на західноукраїнських землях починають утворюватися перші політичні партії. Вони не лише мобілізували електорат, а й створювали власні друковані видання для популяризації своїх ідей. Ці видання виконували важливу просвітницьку й агітаційну функцію, сприяючи формуванню політичної культури українців.

Особливо великий вплив на становлення ідейного спрямування таких часописів мав Михайло Драгоманов. Його боротьба з москвофільською орієнтацією, яка тривалий час домінувала в інтелектуальному середовищі Галичини, позначалася не лише полемічними текстами, а й створенням альтернативної української платформи. Одним із перших вогнищ суперечки стала діяльність «Академічного кружка» – угруповання молодих інтелігентів, які піддавалися впливу москвофільської ідеології. Їхній орган – журнал «Друг» (1874–1877) — певний час виступав мовником цих

поглядів. Однак завдяки рішучій полеміці з боку Драгоманова відбулося ідейне переформатування частини молоді, що зрештою привело до згортання москвофільської лінії в журналі [19, с. 97].

У відповідь на цензурні обмеження в Галичині Михайло Драгоманов організував видання збірника «Громада» у Женеві (1878–1882). Це видання стало альтернативним майданчиком для вільного висловлення української думки. У ньому вміщувалися статті, що знайомили українське суспільство з європейськими суспільно-політичними ідеями, сприяючи формуванню критичного мислення, політичної культури та національної свідомості. Водночас варто зазначити, що періодика, яка виходила за межами українських земель, становить окремий напрям у розвитку української преси й потребує ґрунтовного окремого дослідження.

Революційні події 1905–1907 років стали поштовхом до активізації українського руху за мовну рівність і вільну пресу на Надніпрянщині. В умовах політичного послаблення імперської цензури українці розпочали боротьбу за право вільно друкувати власним словом. Як згадує Дмитро Дорошенко, першим публічним виявом цього стало друк українськомовної статті С. Єфремова «Чи буде суд, чи буде кара», яка з'явилася в жовтні 1905 року в російській газеті «Киевские отклики» [20, с. 139]. Цей текст символічно відкрив нову добу — добу публічного українського слова в межах Російської імперії.

У своїй фундаментальній праці «Історія української преси» дослідник А. Животко наголошував, що революція 1905 року, яка охопила всю територію Російської імперії, пробудила в українській спільноті сподівання

на легалізацію й ширше розгортання національної періодики українською мовою. Однак варто зазначити, що ще до цих подій, зокрема у 1903 році, в Києві вийшов перший номер підпільного видання – «Вісник української київської студентської громади». У Житомирі ж побачив світ інший часопис – «Мысль», організований силами вихованців Волинської духовної семінарії. Ці приклади засвідчують, що прагнення до власного голосу в інформаційному просторі визрівало ще до революційних потрясінь [16, с. 74].

Після проголошення Маніфесту 17 жовтня 1905 року в Києві зібралася група ініціативних осіб – редакційний комітет, який взявся за підготовку першого випуску щоденної української газети «Громадське слово». Проте, попри формальну декларацію свобод, ситуація залишалася вкрай напруженою: паралельно з редакційними зборами в місті відбувалися жорстокі антиукраїнські погроми, організовані силами «чорної сотні». Атмосфера страху й терору стримувала друкарні – вони відмовлялися брати до друку українське видання, вважаючи царський Маніфест недостатньою підставою для такого кроку. Потрібен був окремий письмовий дозвіл губернатора, якого той, цілком передбачувано, надавати не поспішав. Це призвело до значних затримок у появі першої легальної українськомовної газети.

Усе ж в 1905 р. в м. Лубни було видано перше число газети «Хлібороб» українською мовою. Це була перша газета українською мовою на Наддніпрянщині, започаткована з ініціативи місцевої української громади. Особливу роль у створенні відіграла родина Шеметів, зокрема Володимир Шемет, який ще до революції 1905 року мав намір заснувати

щоденну газету «Поступ», але не отримав на це дозволу від міністра внутрішніх справ. «Хлібороб» вирізнявся живим і талановитим редагуванням у національному дусі, мав кількатисячний наклад і справляв значне враження на сучасників.

Слідом за Лубнами українські видання почали з'являтися й в інших містах. У Полтаві започатковано газету «Рідний край», яка швидко набула популярності, а в Києві вийшла «Громадська думка», що намагалася стати голосом національної інтелігенції [22, с. 23].

Разом з тим, не всі ініціативи змогли реалізуватися. Наприклад, заплановане видання «Громадське слово» так і не побачило світ, оскільки ще до виходу першого номера було заарештовано її редактора – все того ж С. Єфремова. Це свідчить про те, що навіть у час послаблення цензури українська преса залишалася під пильним наглядом влади, а її діячі – під постійною загрозою переслідувань. Попри це, саме ці перші україномовні газети відіграли виняткову роль у формуванні нової хвилі національної самосвідомості.

Важливим кроком на шляху до легалізації української періодики стало оприлюднення в Санкт-Петербурзі 24 листопада 1905 року «Тимчасових правил про періодичну пресу». Цей документ формально дозволяв видавати газети й журнали без попередньої цензури, що стало своєрідним проривом для українського друкованого слова. Як наслідок, місцева адміністрація отримувала широкі повноваження для обмеження українських видань і досить активно цим користувалася.

Прикладом репресивної практики стала заборона видання у Києві соціал-демократичної щоденної газети «Праця». Аналогічно, відомому меценатові та публіцистові Євгену Чикаленку було відмовлено у праві публікувати радикально-демократичну газету «Громадське слово». Такі дії змушували українських видавців шукати обхідні шляхи: у випадку закриття одного друкованого органу, вони швидко реєстрували новий – з іншою назвою, редактором чи юридичною адресою. Це було своєрідною формою тихого опору цензурному тиску [21, с. 38-42].

Так, після закриття газети «Громадська думка», її випуск продовжився під новою назвою – «Рада», що стала знаковим українським щоденником початку ХХ століття. Подібна ситуація склалася і з журналом «Нова громада» (1906), якого замінив перенесений до Києва зі Львова «Літературно-науковий вісник». Ці приклади засвідчують не лише активну видавничу діяльність українців, а й їхню наполегливість у захисті права на слово попри численні адміністративні перепони [24].

Однак уже невдовзі українська преса знову зіткнулася з хвилею репресій. Місцеві адміністрації почали масово забороняти видання, які з'явилися в період революційного піднесення 1906 року. Зокрема, було припинено діяльність київської соціал-демократичної газети «Боротьба», закрито місячник «Вільна Україна», що виходив у Санкт-Петербурзі, а також заборонено щотижневик «Запоріжжє», єдиний номер якого встиг побачити світ у Катеринославі. Ці дії були черговою спробою імперської влади зупинити процес культурного відродження та приборкати розвиток національної свідомості.

Українська преса на Наддніпрянщині не мала широкої організаційної підтримки серед населення, стійких позицій серед читачів та достатньої економічної бази. Проте ці обмеження компенсувалися жертовністю видавців, редакторів і працівників видань.

Видавці та редактори поступово набували досвіду у боротьбі за існування преси: коли цензурні заборони припиняли діяльність одного часопису, його місце займало інше видання, часто з новою назвою та іншими редакторськими чи видавничими керівниками. Українська періодика розвивалася та диференціювалася за типами й тематикою, поступово охоплюючи всі напрямки суспільно-політичного та культурного життя.

Перші успішні видання, що виникли після революції 1905 року в Лубнах на Полтавщині, поступово поширювалися на інші міста Наддніпрянщини, зокрема Полтаву, Київ, Катеринослав, Одесу, Харків, Прилуки, Звенигородку, Хотин та Холм. Проте протягом більш тривалого часу ключовими центрами розвитку української преси залишалися Київ, Полтава та Катеринослав, які виступали осередками формування національної друкованої культури [25].

Тобто попри утиски, українська преса не зникла, а навпаки — поступово зміцнювалась і шукала нові форми існування. Особливої ролі набули українські російськомовні видання, які змогли легально функціонувати в умовах цензурних обмежень. Серед них вирізнявся «Украинский вестник», що почав видаватися в Санкт-Петербурзі.

У 1906 році минав 25-й рік від виходу в світ першого номера журналу «Киевская старина» – видання, яке довгий час залишалося єдиним майданчиком для висвітлення історії України. На цьому тлі дедалі виразніше відчувалася потреба у створенні нового українськомовного періодичного видання – не лише газети, а й повноцінного журналу, який би відповідав викликам часу та виходив у самому серці України. Таким перехідним, адаптованим до нових суспільно-політичних умов виданням став щомісячний журнал «Україна», що видавався українською та російською мовами.

Структура журналу включала дві частини – наукову й публіцистично-інформаційну. Обсяг одного номера становив від 10 до 12 друкованих аркушів. На його сторінках публікувалися твори видатних письменників і публіцистів, зокрема Івана Нечуя-Левицького, Володимира Доманицького, Івана Франка. Активним дописувачем був також Симон Петлюра. Характерною ознакою редакційної політики часопису було висвітлення національних питань крізь призму соціалістичної ідеології, що відповідало настроям доби [23, с. 89-99].

Паралельно з цим, у грудні 1905 року відомий громадський діяч Володимир Леонтович отримав офіційний дозвіл на заснування щоденної газети політичного, економічного та літературного спрямування. Так з'явилася «Громадська думка», перший номер якої вийшов саме в останній день року. Хоча дозволено було «Українське слово», з технічних і політичних причин світ побачило інше видання – фактично його наступник.

Газета швидко привернула увагу читацької аудиторії завдяки широкому й авторитетному колу дописувачів: серед них – Борис Грінченко, М. Загірня, В. Самійленко, Андрій Тесленко, Агатангел Кримський, Микола Лисенко, В. Доманицький та інші. Вони висвітлювали всі важливі питання суспільно-політичного життя, активно використовували широкий спектр жанрів – від коротких новин і заміток до глибоких аналітичних матеріалів, поезії, сатири й гумору.

Роки 1906–1907 відзначалися посиленням репресивних заходів царського уряду щодо української преси. Багато видань змушені були припинити своє існування через високі фінансові штрафи, накладені адміністрацією за порушення пресових законів, а нерідко пресові органи закривалися без пояснення причин. У цей період перестали виходити низка видань, серед яких соціал-демократична «Боротьба» у Києві, катеринославська «Добра Порада» (припинена на четвертому числі), «Запорожжя» під редакцією Л. Яворницького (припинено після першого числа), одеська «Народня справа» під редакцією І. Луценка (також після першого числа) та «Слобожанщина» у Харкові [15].

Навіть періодика, що видавалася на території Російської імперії поза межами Наддніпрянщини, зазнавала адміністративного тиску. Так, видання «Вільна Україна» під редакцією І. Личка в Петербурзі також було змушене припинити діяльність за наказом влади.

Серед інших видань, що сприяли пробудженню національної свідомості, варто згадати газети «Народна справа» і «Вісті», які виходили в Одесі, «Добра порада» й «Запоріжжя» у Катеринославі, «Слобожанщина» та

«Порада» в Харкові, а також чимало київських часописів. Попри цю активізацію, перша половина 1906 року стала й роком випробувань: із 34 українських періодичних видань до кінця року залишилось менше десяти. Більшість із них припинили існування вже після кількох номерів. Однак процес був незворотним – українська преса вже заявила про себе, і стримати її поступ було неможливо [27].

Таким чином, навіть у найскладніші періоди українське друковане слово залишалось важливим інструментом національного самоусвідомлення та політичної мобілізації.

РОЗДІЛ 4.

РОЛЬ ПРЕСИ В СУСПІЛЬНОМУ ЖИТТІ

КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ (1882–1907 Р.)

Якщо коротко окреслити найвизначніші хронологічні орієнтири розвитку української преси в Наддніпрянщині, то вирізняються кілька ключових періодів: 1834–1882 роки повної відсутності української періодики; 1861–1863 роки короткого піднесення; 1905–1907 роки спроб масового запуску українських газет; 1917 рік як момент реального відродження українського друку; початок 1930-х років – етап його стрімкого згортання під тиском тоталітарної політики. Ці хронологічні межі дозволяють чітко окреслити динаміку розвитку та занепаду української преси в умовах імперської та радянської цензурної системи.

Наддніпрянські українські землі упродовж 1834–1882 років фактично не мали власної повноцінної періодичної української преси, за винятком короткого трирічного етапу 1861–1863 років. Попри те, що «Губернские ведомости», які виходили від 1838 року до революційних подій 1917 року, містили певний обсяг матеріалу українською мовою, за своїм характером вони залишалися органами російської губернської адміністрації й не можуть бути зараховані до українського періодичного сегмента. Упродовж приблизно сорока п'яти років функцію замітника української періодики виконували календарі, а згодом – альманахи та збірники, які до 1905 року залишалися фактично єдиним майданчиком для українського друкованого слова [40 с. 42].

Після революційних подій 1905 року журнал певний час залишався фактично єдиним стабільним представником української преси на цих землях, адже масове поширення українських газет, що активізувалося наприкінці 1905 – на початку 1907 року, було швидко згорнуте через посилення цензурних обмежень та репресивну політику імперської влади. Лише після революції 1917 року українська періодика отримала можливість справді розширити свій інформаційний простір, однак цей процес також не був тривалим: уже наприкінці 1920-х – на початку 1930-х років жорсткі репресії та ідеологічний контроль спричинили різке згорання національно орієнтованого друку. Преса втратила український зміст, була перетворена на інструмент пропаганди, що відштовхувало читачів і підривало суспільний інтерес до неї. У роки Другої світової війни ставлення населення до газет на Наддніпрянщині знову набуло утилітарного характеру, адже друковане видання часто сприймалося лише як дефіцитний побутовий ресурс.

У період з 1882 років і до 1907 р. преса перетворилася на ключовий інструмент формування суспільної думки, національної ідентичності та культурного відродження. Преса займала ключове місце у формуванні суспільної свідомості та культурної ідентичності на територіях Наддніпрянщини та західноукраїнських земель. В цей період друкована продукція не лише інформувала населення про поточні події, а й стала важливим інструментом політичної, національної та соціальної мобілізації.

Спочатку друковані публікації носили переважно освітній та патріотичний характер, формуючи національну свідомість населення, відбувався процес самовизначення українського суспільства в умовах

імперської політики. Своєю чергою, різноманіття тематичних видань свідчить про зростання інтересу до громадських справ, економічних та культурних процесів, що відбувалися в певних регіонах.

Період 1905–1907 років посідає особливе місце в історії розвитку українського соціально-політичного та культурного життя. Події революції 1905 року, попри її швидке придушення, стали чинником, що істотно підірвав стабільність самодержавної системи Російської імперії. Саме вони започаткували ті трансформаційні процеси, що у 1917 році привели до її остаточного краху. Для національно пригнічених народів імперії цей період позначився початком нового етапу боротьби за політичні та культурні права.

До революційних подій 1905 року становище українського культурного й інтелектуального життя в межах Російської імперії характеризувалося системною дискримінацією та тривалим адміністративним тиском. Політика централізованої русифікації суттєво обмежувала можливості розвитку національної ідентичності. Зокрема, визначальними рисами культурно-освітнього середовища напередодні революції були такі обмеження:

1. заборона використання української мови в освітніх установах та органах державного управління;
2. неможливість легального видання українських газет і журналів;

3. жорсткі цензурні обмеження щодо українських книжкових публікацій, які пропускалися до друку лише після тривалого розгляду та у формі, узгодженій з офіційним правописом;

4. суворий контроль над театральною діяльністю, що зводив її до побутово-етнографічних постановок і непроблемних комедійних жанрів [39 с. 23].

Унаслідок цього українська культура перебувала у стані фактичної заборони, а російська адміністрація систематично відтворювала тезу про відсутність окремого українського народу. Проте найбільшого тиску зазнав саме пресовий сегмент культурного життя. На відміну від усної традиції, яка зберігалася в народних масах, чи окремих книжкових видань, які в окремих випадках долали цензурні бар'єри, періодика була паралізована повністю. Заборона української преси мала системний і категоричний характер [18].

Водночас саме потреба в друкованому слові була однією з найвідчутніших у суспільстві. Показовим є факт інтенсивного розвитку української періодики в Західній Україні, а також активне нелегальне переправлення галицьких видань на Наддніпрянщину. До початку революції 1905 року на території підросійської України не виходило жодного україномовного періодичного видання. Натомість у межах Західної України, де правовий режим був ліберальнішим, преса демонструвала стабільну динаміку розвитку. Значний внесок у підтримку української періодики здійснювали також еміграційні громади у Сполучених Штатах, Канаді та країнах Європи.

Статистичні дані підтверджують розширення пресового простору: у 1900 році виходило 25 українських видань, у 1901 – 26, у 1902 – 28, у 1903 – 33, а у 1904 році – уже 39. Водночас на території Наддніпрянської України у цей період не існувало жодного українського періодичного органу [20].

Таке співвідношення засвідчує подвійний характер розвитку української преси: з одного боку — повний параліч на підросійських землях, з іншого – поступальне розширення періодики в регіонах, що мали відносно сприятливіші умови. Це також підтверджує, що українська преса виконувала не лише інформаційну, а й суспільно-мобілізаційну та націотворчу функції. Саме друковане слово ставало ключовим інструментом збереження культурної тяглості, формування національної свідомості й підтримки модерного національного руху в умовах імперських заборон.

До прикладу газета «Свобода» (Львів, 1897–1939) впливала на селян наступним чином: на сторінках видання домінувала публіцистика з виразним політичним спрямуванням, особливо в період національно-визвольної боротьби та польського панування на Галичині; вона відіграла об'єднавчу роль для українських державницьких сил. Окрім того, порушувалися питання освіти, економіки та інших важливих суспільних процесів [24, с. 123].

Наприклад, в газеті «Буковина» (1885–1918) порушувалися питання національного виховання молоді. У матеріалі про діяльність Руського драматично-літературного товариства в Чернівцях акцент було зроблено на ролі українських жінок у розвитку патріотизму серед буковинської молоді.

Особливо наголошувалося на тому, що саме молоде покоління є запорукою майбутнього нації, а отже, виховання патріотичного духу є однією з головних задач культурно-освітніх інституцій (Додаток 5).

Також першим літературним журналом на західноукраїнських землях стала «Зоря». Це видання відіграло важливу роль у формуванні українського культурного простору, систематично публікуючи літературно-критичні розвідки, історичні нариси, статистично-економічні матеріали, листування та спогади. Журнал відображав погляди провідних представників громадсько-культурного руху як у Галичині та Буковині, так і в Наддніпрянській Україні, тим самим сприяючи налагодженню ідейного зв'язку між українцями, розділеними державними кордонами. Як друкований орган галицьких «народовців», «Зоря» послідовно захищала право українського народу на вільний розвиток національної мови, культури та самобутності, підтримувала ідеї національної єдності, популяризувала досягнення української науки та літератури.

Особливу увагу журнал приділяв вихованню патріотизму, естетичних і моральних орієнтирів у читачів, зокрема через публікацію творів Тараса Шевченка, Івана Франка, Панаса Мирного, Ольги Кобилянської, Осипа Маковея та інших авторів. Важливою рисою видання була відкритість до культурного діалогу – воно знайомило українців із здобутками інших народів, що сприяло розширенню світогляду читачів (Додаток 6). Починаючи з 1891 року, «Зоря» супроводжувалася ілюстраціями: репродукціями мистецьких творів, портретами письменників, учених, акторів, що надавало виданню особливого візуального характеру та підкреслювало ідею спадкоємності культурної традиції (Додаток 6.1).

Друковані засоби комунікації сприяли інформуванню населення та й старалися виховувати громадянську позицію через публіцистику, публічні дебати та сприяння інтелектуальній діяльності. Взаємодія традиційної друкованої преси з читачами часто відбувалася на базі місцевих культурних осередків – театрів, гуртків та патріотичних організацій, що дозволяло ефективно впроваджувати нові ідеї та підживлювати суспільну активність [7 с. 139].

Важливу роль у формуванні історичної свідомості українського суспільства відігравав часопис «Киевская старина» (1882–1906), який став унікальним джерелом знань про минуле України. На його сторінках активно висвітлювалися економічні, політичні та соціальні питання, історія українського народу, зокрема події Лівобережної України доби Середньовіччя й Нового часу, а також Слобожанщини, Правобережжя та Галичини. Особливе місце посідала тема українського козацтва, національно-визвольної боротьби, державотворчих процесів, а також українсько-російських і українсько-польських відносин.

Часопис сприяв розвиткові історико-краєзнавчих, демографічних і топографічних студій, оприлюднював матеріали про повсякденне життя українців, а також церковно-історичні дослідження – від описів храмів і монастирів до аналізу конфесійних відносин. Важливою частиною контенту були також розвідки з історії освіти та культури [22]

Поєднуючи видавничу, наукову й археографічну діяльність, редакція «Киевской старины» активно вводила до наукового обігу нові джерела, а додаткові випуски журналу містили багату ілюстративну базу: портрети історичних постатей, зображення архітектурних пам'яток, одягу, зброї, предметів побуту, археологічних артефактів. Не менш вагомим був і напрям

наукової критики: рецензії наукових праць вирізнялися виваженістю, аналітичністю й толерантністю.

Часопис неодноразово публікував архівні документи, які проливали світло на релігійні практики, діяльність духовенства та становище парафій. Зокрема, в одному з номерів уміщено матеріал під заголовком «Індульгенція», у якому йшлося про документ з архіву церкви в селі Романове на Волині, що свідчив про зусилля уніатського духовенства щодо збирання коштів для бідних храмів: «Кипріанъ Стецкій Божією и Святого престола благодатію екзарха митрополіи кїевской, галицкой, луцкой и острогской епископъ». Такі публікації не лише зберігали пам'ять про конкретні історичні обставини, а й слугували джерелом для подальших церковно-історичних студій [19].

Важливу роль у підтримці української справи на півдні Наддніпрянщини відігравав літературний тижневик «Южные записки», що виходив в Одесі у 1903–1905 роках під редакцією М. Славинського та Ф. Матушевського. Видання мало виразно ліберальний характер і, попри те, що публікувалося російською мовою, виявляло прихильне ставлення до українського національного руху. Сторінки часопису відкривалися для українських авторів і тем, що порушували суспільно значущі питання.

Показовим є факт публікації 20 січня 1905 року оповідання Лесі Українки «Миттевість» у перекладі російською. Сама письменниця високо оцінювала потенціал тижневика і прагнула долучитися до його формування: у листі до матері вона писала, що надіслала телеграму М. Славинському з проханням рекомендувати її на посаду головного редактора. Вона так описувала свою ініціативу: *«Я подумала, подумала — та й смальнула*

телеграму Славінському, щоб рекомендував мене в редактори “Южных записок”! Оце отримала телеграфічну відповідь від Славінського: “Известие ваше сомнительно: пишу”. Се значить, він думає, що вже хтось знайшовся за редактора. Може... ну нічого, пождем. У всякім разі ся телеграма трохи бризнула на мене холодною водою» [11]. Цей епізод яскраво ілюструє прагнення української інтелігенції бути не лише авторами, а й активними творцями ідеологічного та культурного змісту в пресі, навіть якщо вона виходила поза межами суто українського наративу. «Южные записки» стали майданчиком для порозуміння між ліберальною російськомовною інтелігенцією півдня та українськими культурно-політичними діячами, сприяючи поширенню ідей національного відродження у складних умовах царської цензури [38 с. 64].

Питання жіночої емансипації активно обговорювалося в українській періодиці кінця ХІХ століття – майже жодне видання не обходило увагою так зване «жіноче питання» у його різноманітних проявах: взаємини між чоловіком і жінкою, роль жінки в суспільстві, виховання та освіта жінок тощо. Помітний резонанс викликала стаття Осипа Маковея «Емансипація нашого жіноцтва», надрукована в «Літературно-науковому вістнику» у 1898 році. Її зміст спричинив численні відгуки, серед яких – лист Ольги Кобилянської до автора від 5 лютого 1898 року. У ньому письменниця згадує про одну з читачок, яка обурилася публікацією: «Дістала-м недавно один лист від одної панни, котра розгнівалася на Вас за Вашу статтю за жіноцтво. Каже мені, що треба би Вам за те вислати бурю...». Водночас сама Кобилянська частково погоджується з критикою, зазначаючи:

«...наше жіноцтво є ще справді невільником шмат... Стаття гостро написана, особливо перша частина» [13 с. 19].

Важливою подією в українському періодичному просторі кінця ХІХ століття стало видання у 1887 році першого жіночого альманаху «Перший вінок», підготовленого Наталею Кобринською та Оленою Пчілкою. Авторки – провідні українські письменниці, серед яких Н. Кобринська, У. Кравченко, Олена Пчілка, Дніпрова Чайка, Л. Старицька-Черняхівська та інші – рішуче заперечили усталені уявлення про традиційну роль жінки як виключно матері та берегині домашнього вогнища. Їхні літературні героїні постають сильними, самостійними та здатними протистояти викликам часу. Через художні твори й публіцистичні статті авторки відверто заявили про необхідність захисту прав і свобод жінок. У своїх публікаціях – «Про рух жіночий в новіших часах», «Руське жіноцтво в Галичині в наших часах», «Замужня жінка середньої верстви», «Про первісну ціль Товариства руських жінок в Станіславові» – Н. Кобринська підняла цілу низку актуальних тем, обґрунтовуючи, що завданням жінки є не лише родинні обов'язки, а й активна участь у суспільному житті. У цих текстах чітко простежується позиція захисту інтересів українського жіноцтва та прагнення до його емансипації [29].

Тим часом поява у 1905 році газети «Хлібороб» ознаменувала собою важливу віху в історії української журналістики – це була перша легальна україномовна газета в Російській імперії. Її видавали в місті Лубни, і вона стала яскравим прикладом того, як слово могло пробуджувати національну свідомість навіть серед переважно неграмотного сільського населення. Особливу популярність часопис здобув на Черкащині: у селі Колодисте на

Звенигородщині (тепер Тальнівський район) його передплачували всі письменні мешканці. Вже у першому номері редакція звернулася до читачів із закликом об'єднуватися задля спільної національної та економічної праці: *«усіх прихильників народу, усіх, хто бажає щастя упослідженим, робочим людям, кличемо до спільної праці [...] на користь рідного краю»*. Газета будила відповідальність за власну долю та майбутнє, наголошувала: *«усі поспішають жити, усі працюють, не спочиваючи. А ми досі спимо... Нумо ж до праці мерщій!»* [28, с. 199]. У великій статті «Про вольності громадські» порушувалася проблема заборони української мови: *«заборонено було цілому 30-мільйонному народові українському вчитися і розвиватися на своїй рідній мові»*. Усе це викликало надзвичайний резонанс, і царська влада не забарилася з реакцією: вже після п'ятого номера газету було заборонено, а наклад – 80 тисяч примірників – конфісковано.

Часопис приділяв увагу не лише локальним новинам, а й інформував читачів про події в інших регіонах – зокрема на Київщині, Чернігівщині, Галичині, в Одесі, Петербурзі та Москві. В центрі його публікацій залишалася селянська тематика, що цілком відповідало соціальній картині Полтавщини, де основну масу населення складали хлібороби. Не дивно, що велике зацікавлення викликала стаття про участь українських делегацій із Полтавської, Чернігівської та Харківської губерній у селянському з'їзді в Москві. У ній Володимир Шемет зазначав: *«Гадаємо, що на Україні земельне питання повинен розв'язувати Всеукраїнський селянський з'їзд, а його скликати повинна Всеукраїнська спілка хліборобська... Нехай же «Хлібороб» стане найповнішим і найяскравішим виразником того, чого хочуть і до чого прагнуть наші хлібороби-українці, усе селянство наше»*.

Соціальні вимоги селян часто поєднувались із національними прагненнями. Під час виступу в Державній Думі у 1906 році Володимир Шемет наголосив: *«У свідомості селянства України поняття “земля” нерозривно пов’язане з поняттям “воля” у розумінні широкої демократичної автономії для України... Земля і автономія тісно пов’язані з уявленнями про блага українського народу і з цим слід рахуватися при вирішенні такого питання як аграрне; слід мати на увазі, що Україна не лише частина держави, але і нація, і у значно більшій мірі нація, ніж частина держави. Лише тоді український народ буде вважати його вимоги задоволеними, коли буде мати можливість самостійно розпоряджатися своєю долею»* [27, с. 66-76].

Попри те, що невдовзі уряд імперії припинив випуск цього видання, його внесок у становлення україномовної журналістики складно переоцінити. Насамперед, це стало знаковим моментом у подоланні багаторічної політики суворої заборони української мови в публічному друці. Як засвідчують спогади Євгена Чикаленка (1907), поява «Хлібороба» викликала неабиякий резонанс у Києві – *“мешканці буквально виривали газету з рук розповсюджувачів. Це спричинило хвилю критики серед місцевої громади, що київські діячі не ініціювали друк українського видання раніше, а вирішили починати лише з початку 1906 року”* [24 с. 55-59].

Історик Дмитро Дорошенко також залишив спогади про цю подію. За його словами, газета, яку започаткував Микола Шемет у Лубнах, на Полтавщині, досягла Києва незрозумілими шляхами, однак викликала сенсацію: *“її називали «малоросійською соціал-демократичною газетою», і вона розходилась миттєво. Лише в Києві щоденний тираж сягав близько 8*

тисяч примірників. Насправді «Хлібороб» не мав нічого спільного з соціал-демократичним напрямом, його видавали в національно-патріотичному дусі, проте популярність соціалістичної риторики на той час сприяла його популярності серед читачів» [30].

Успішне розповсюдження цього періодичного видання мотивувало й інші ініціативи. Наприклад, редакція «Громадського Слова», за словами одного з комісіонерів, планувала значно розширити наклад – щонайменше до 60 тисяч примірників. Підбадьорені результатами «Хлібороба», вони активно шукали друкарні для великого тиражування, очікуючи лише завершення страйку.

Бачимо як «Хлібороб» став символом нового етапу розвитку українського руху: навіть короточасна поява національного друкованого слова мала потужний вплив і стала передвісником глибших змін, що визріли у надрах села й проявились під час визвольних змагань.

Хоч «Хлібороб» проіснував недовго, його поява справила потужне враження на сучасників і здобула повагу серед провідних інтелектуалів епохи. Такі постаті, як Іван Нечуй-Левицький, Михайло Коцюбинський, Іван Стешенко, Олена Пчілка та інші, високо оцінили його сміливий тон і мовне спрямування. Борис Грінченко, зокрема, зауважив, що жодна київська друкарня, налякана репресіями й терором, не погоджувалась надрукувати українське видання. І тільки у провінційних Лубнах знайшлася друкарня, що не злякалась і погодилась на ризикований крок.

За свідченням Якіма Самотнього, лубенське видання викликало неймовірний ентузіазм. Канівці, довідавшись про вихід української газети,

були охоплені щирим захопленням – адже це означало можливість відкрито плекати найдорожче надбання нації — рідну мову.

У Білій Церкві, як згадував Іван Нечуй-Левицький, сільська інтелігенція – священики, вчителі, писарі – спільно складалася грішми, щоби передплатити «Хлібороба»: спершу для себе, а потім – щоб передати читати освіченим селянам. У листуванні з Михайлом Жовтобрюхом Нечуй-Левицький зазначав, що творці газети не пішли второваним шляхом і не копіювали галицькі зразки бездумно й покійрно. Він захоплювався її живою, образною, народною мовою й високою якістю публіцистики.

Відгуки інших діячів лише підтверджували цінність цього починання. Михайло Грушевський, Сергій Єфремов і Микола Аркас відзначали, що попри всі репресивні заходи, цензурні утиски, заборони й ускладнення з розповсюдженням, українська преса таки виконала свою ключову місію. «Рідний край» назвав «Хлібороба» першою ластівкою, яка принесла весну для українського друкованого слова [30, с. 139].

Відчутним був і вплив преси на розвиток освіти: публікації сприяли поширенню грамотності, інформували про діяльність культурно-освітніх товариств, зокрема «Просвіти», обговорювали необхідність українізації шкільної справи. Газети ставали своєрідними платформами для неформальної освіти, зокрема через публікацію історичних, літературознавчих та етнографічних матеріалів.

Отже, період кінця XIX – початку XX століття став етапом формування і становлення української громадсько-політичної преси як важливого елементу суспільного поступу. Попри цензурні утиски,

матеріальні труднощі та ідеологічну боротьбу, українські видання змогли стати рупором національного самовизначення, інструментом політичної мобілізації та віддзеркаленням соціокультурних процесів свого часу. Преса перетворилася на інтелектуальний майданчик, де відбувалася боротьба ідей, аналізувалися політичні події, дискутувалися шляхи національного розвитку. Завдяки зусиллям тогочасних журналістів, публіцистів, редакторів та громадських діячів українське слово закріпилося в публічному просторі, прокладаючи шлях до модерної нації.

РОЗДІЛ 5. СПІЛЬНЕ І ВІДМІННЕ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ УКРАЇНСЬКОЇ ПРЕСИ

Порівняльний аналіз української преси кінця XIX – початку XX століття, зокрема періоду 1883–1907 років, дозволяє виявити як спільні риси, так і відмінності між пресою на Наддніпрянщині та західноукраїнських земель.

Спільними рисами для української преси в цей період є національна орієнтація, освітня та культурна роль, а також загроза цензури. Преса формувала національну свідомість, підтримувала ідеї національного відродження та зберігати українську культуру і традиції. Вона виконувала просвітницьку функцію, публікуючи твори українських письменників, істориків, філософів і громадських діячів, що сприяло розвитку національної ідентичності.

На західноукраїнських землях умови для розвитку української преси були значно м'якшими, ніж у Наддніпрянщині. Попри те, що цензура існувала і в Австрійській імперії, після конституційних реформ 1867 року попередній контроль над друком було скасовано. Натомість влада зберегла право вилучати окремі видання вже після їх виходу у світ. Утім, через фінансові труднощі деякі українські видавці самі надсилали свої твори на добровільний перегляд, що фактично відновлювало практику превентивної цензури. Хоч окремі українські часописи на західноукраїнських землях, як-от «Діло» і «Громадський голос», зазнавали утисків і навіть конфіскацій із

боку польської адміністрації, у цілому простір для українського друкованого слова залишався доволі відкритим. На початку ХХ століття цензурний тиск тут ще більше послабився, що сприяло поживленню національного видавничого руху західноукраїнських земель.

Натомість на Наддніпрянщині цензура діяла значно жорсткіше й мала чітко репресивний характер. Після роботи спеціальної комісії Олександра II 8 травня 1876 року було видано Емський указ, який завдав удару по всій українській друкованій справі. Протягом п'яти років після його ухвалення цензурні відомства фактично припинили розгляд україномовних рукописів. Забороняли друкувати книги українською мовою, здійснювати переклади, ставити театральні вистави, виконувати декламації та друкувати українські тексти під нотами [37 с. 83].

Заборони охоплювали також словники – дозволено було друкувати лише певні типи, тоді як граматики залишалися під заборonoю. У 1895 році цензура розповсюдилася на дитячу літературу українською мовою, а у 1901 — обмежила передплату українських журналів із Галичини. Водночас активно витіснялися із вжитку слова, пов'язані з українською ідентичністю: «Україна» замінювалася на «Малоросія», викреслювалися такі терміни, як «Січ» і «козак», а українізми прибирали навіть із російськомовних видань.

Але репресивні заходи на Наддніпрянщині сприяли формуванню та розвитку еміграційної преси. Першим значним періодичним виданням української політичної еміграції став часопис «Громада», започаткований у 1880 році в Женеві під редакцією М. Драгоманова. Як двомісячник він виходив у 1880–1882 рр. за участі М. Павлика та С. Падолинського. До

цього, у 1876–1878 рр., «Громада» існувала у формі неперіодичного збірника, з якого за три роки було видано три випуски [27].

У 1886 році на території Сполучених Штатів Америки з'явився перший регулярний український еміграційний часопис «Америка», заснований о. Іваном Волянським у місті Шенандоа. Редактором видання став Володимир Сіменович, пізніше відомий як лікар та визначний діяч української діаспори. Поява «Америки» знаменувала початок поступового розвитку української преси на американському континенті, який активізувався під час Першої світової війни. Після трагічних подій в Україні 1920-х років, репресивної політики сталінського режиму у 1930-х, а також після Другої світової війни українська преса за океаном набула значного значення у формуванні національної свідомості та консолідації еміграційних спільнот.

На практиці це призвело до різкого скорочення українських публікацій: у 1866 та 1877 роках не вийшло жодної книжки українською мовою, а в 1895–1904 роках понад 70% рукописів, поданих до цензурних установ, були відхилені. Показовим є і те, що інколи в Москві друкувалося більше українських книжок, ніж у самому Києві, де контроль був особливо суворим. Лише у 1877 році, відповідно до нових приписів, рукописи почали надсилати до спеціального відділу Головного управління у справах друку при Міністерстві внутрішніх справ Російської імперії. Хоча більшість творів, що пройшли через цей складний механізм, зрештою отримували дозвіл на друк, цензура залишалася суворою. Особливо переслідували твори, написані фонетичним українським правописом. Втім, вимоги циркулярів 1889 і 1892 років про обов'язкову заборону таких текстів не завжди виконувалися: цензори часто обмежувалися рекомендаціями

змінити правопис, що свідчило про певну м'якість у їхніх діях, можливо, зумовлену і матеріальними інтересами [36с. 93].

У таблиці (Додаток 7) представлено етапи розвитку української преси на західноукраїнських землях. Наочно демонструє стрімке зростання кількості друкованих видань до 1893 року. Вже наступного — 1894 року — спостерігається раптове зменшення кількості преси більш ніж удвічі. Причиною цього є не стільки реальний спад, скільки нестача архівних матеріалів за період 1894–1904 р. [11], що ускладнює точну кількісну оцінку.

Водночас, навіть за умов неповної статистики, можна простежити важливі тенденції: якщо в 1834–1847 роках середньорічна кількість нових видань була незначною, а в 1848–1859 роках вона становила близько 6% від загальної кількості, то у 1860–1876 — 7%, а в 1877–1904 роках — вже понад 23%. Такий зріст є беззаперечним свідченням активізації українського національного руху та зростання попиту на україномовну періодику [21, с. 76-79].

На основі порівняння періодів можна визначити кілька ключових закономірностей на Надніпрянщині та західноукраїнських землях:

1. із початком 1905 р відбулося стрімке збільшення кількості українських видань;
2. ці видання стали доступними у різних регіонах проживання українського населення, закріпилися у важливих культурно-інтелектуальних центрах (Львів, Перемишль, Станиславів, Чернівці, Коломия, Києві, Полтаві, Одесі, Харкові та Катеринославі);
3. відбулося тематичне диференціювання: з'явилися спеціалізовані часописи – педагогічні, літературні, політичні тощо;

4. покращився змістовий рівень публікацій, а обсяг газет і журналів зріс, що свідчить про підвищення фаховості редакційних колективів та зацікавлення читачів.

На межі 1870–1880-х років керівництво національно-культурним життям українців Галичини остаточно перейшло до руху народовців. Одним із найяскравіших проявів цієї трансформації стало виникнення нових, популярних видань – газет «Батьківщина» та «Діло», які поступово витіснили ще досить потужну на той час русофільську пресу та здобули значний авторитет серед інтелігенції та широких верств населення. Водночас на Наддніпрянщині українська преса почала відроджуватися значно пізніше: до 1905–1907 років тут фактично не існувало масових українських видань, а ті журнали і газети, що з'являлися, стикаючись із суворою цензурою та репресіями царського уряду, швидко припиняли своє існування. Таким чином, головна відмінність між регіонами полягала у часі і масштабі розвитку преси: якщо Галичина вже мала стабільні і впливові видання, то Наддніпрянщина перебувала у стані поступового зародження періодики і боротьби за інформаційний простір.

Особливою складовою медіа-простору кінця XIX – початку XX століття стали педагогічні часописи, що видавалися під егідою різних українських просвітницьких і педагогічних організацій. Вони відігравали ключову роль у висвітленні проблем шкільної освіти, становища вчительського корпусу та захисті права українців здобувати освіту рідною мовою на рівні з іншими етнічними групами Галичини. На Наддніпрянщині, через заборону української мови у школах та цензурні обмеження, аналогічна роль педагогічної преси виконувалася радше неперіодичними

збірниками та календарями, які підтримували культурне і освітнє життя українців. Таким чином, спільним між обома регіонами було прагнення через пресу зміцнити українську освіту й культуру, проте шляхи й форми реалізації цього завдання суттєво відрізнялися через різні політичні та адміністративні умови [19].

Початок ХХ століття став етапом переходу національного руху в Галичині до активної політичної стадії, коли провід у боротьбі за національні права перейшов до політичних партій. У цьому процесі українські видання виконували функцію організаційних ідейно-теоретичних майданчиків, де формувалися та обговорювалися програмні засади партійних організацій. На Наддніпрянщині аналогічна активність з'явилася лише після революцій 1905–1907 років, коли українські газети, хоч і короткочасно, отримали можливість легального існування і формування читацької аудиторії. В обох регіонах преса виконувала роль політичного та культурного каталізатора національного руху, але на Наддніпрянщині її діяльність часто була обмежена цензурою та економічними труднощами, тоді як у Галичині видання мали стабільнішу базу і ширший вплив.

Першим офіційним партійним виданням у Галичині стала газета «Народ», що виступала органом Русько-української радикальної партії. Після 1900 року, у контексті створення націонал-демократичних та соціал-демократичних партій, сформувалася комплексна система партійної преси, яка висвітлювала програмні завдання, інформувала про суспільно-політичні події та оцінювала їх через призму партійної ідеології. Важливою функцією таких видань була передвиборча агітація, а контроль над редакційною

політикою став потужним інструментом керівництва партій та елементом внутрішньопартійної конкуренції. В Наддніпрянщині, незважаючи на певний розвиток партійних видань після 1905 року, їхня діяльність залишалася більш ризикованою та фрагментарною, часто обмеженою окремими містами та регіональними центрами.

Усі партійні часописи Галичини займали рішучу опозиційну позицію щодо місцевих адміністративних органів, критикували шовіністичну політику та спроби влади обмежити процес національного самовизначення. На Наддніпрянщині ця критика формувалася переважно через дисидентські видання та нелегальні газети, що поширювалися контрабандно або підпільно. Попри різні умови, спільним було прагнення української преси обох регіонів відстоювати національні права, зберігати культурну самобутність та підтримувати освітні та політичні ініціативи.

До загальнополітичних видань належали газета «Діло» та «Літературно-науковий вісник», які вирізнялися більш стриманим стилем публікацій та глибинним аналізом теоретичних і дискусійних питань. «Літературно-науковий вісник» мав загальноукраїнський характер і дотримувався принципу плюралізму думок авторів. Основна тематика його публікацій зосереджувалася на захисті прав української нації на культурний розвиток, політичну самостійність та формування державності як найвищої форми реалізації цих прав. На Наддніпрянщині аналогічні видання були представлені менш систематично, але вже після 1905 року з'являлися місцеві часописи, що відтворювали програмні та ідейні завдання загальноукраїнської преси [19].

Серед найвизначніших авторів «ЛНВ» варто відзначити Михайла Грушевського та Івана Франка. Грушевський у своїх публіцистичних працях відстоював концепцію національної автономії України у складі демократичної федеративної Росії, виступав критиком антиукраїнських позицій польських і російських шовіністів та наголошував на подоланні культурних і психологічних розбіжностей між галичанами та наддніпрянцями. Публікації Івана Франка, вирізняючись високим літературним рівнем, відображали зрілі національно-державницькі переконання письменника та його підтримку ідеї політичного самоствердження української нації. На Наддніпрянщині в цей період аналогічна функція належала, зокрема, періодичним виданням М. Павлика, Л. Яворницького та інших, які, незважаючи на репресії, намагалися популяризувати українську культуру та національну свідомість [32].

Як у Галичині, так і на Наддніпрянщині українська преса стикалася зі значними труднощами. В обох регіонах кількість громадсько-політичних видань залишалась обмеженою – в Австро-Угорщині через брак фінансів і складні політичні умови, а в Російській імперії – ще й через жорстку цензуру. Рівень читацької активності теж не завжди відповідав очікуванням редакцій. Важливо, що самі редакційні колективи нерідко ускладнювали ситуацію, ведучи між собою гострі полеміки, які розколювали суспільство замість того, щоб його згуртовувати. Попри це, українські діячі наполягали на необхідності розвитку преси як важливого чинника формування громадської свідомості. Михайло Павлик, зокрема, виступав за створення більшої кількості «простолюдських» часописів, які мали б інформувати народ правдиво, чесно і послідовно: *«Аби ... укладалися пильно й сумлінно,*

аби чесно та безсторонно ставилися одна до одної, аби писали про все, що по чийй думці найкористнійше для народу, та аби редакції їх говорили від себе всю правду, не лякаючись ніяких ворогів і супостатів, ані чужих, ані своїх» [16].

Можна стверджувати: наприкінці ХІХ століття українська преса стала повноцінною інституцією національного життя. Вона зміцніла організаційно, знайшла свого читача, стала майданчиком для формування громадської думки, плекання української ідентичності та модерного національного світогляду.

А події революції 1905 року спричинили часткове послаблення цензурного режиму. Імператорська Академія Наук навіть виступила за відміну старих заборон. Відтепер українські тексти дозволяли до друку, однак суворо контролювали їхній ідейний зміст. Попри це, цензура продовжувала обмежувати українське книговидання: наприклад, 1906 року було заборонено повний переклад Біблії українською мовою, обмежено ввезення релігійних перекладів. Крім того, влада закривала українські газети, що мали національно свідоме чи опозиційне спрямування, серед яких були «Хлібороб» у Лубнах, «Боротьба» в Києві, «Вільна Україна» в Петербурзі, «Добра порада» і «Запорожжя» в Катеринославі, «Народна Справа» в Одесі, «Слобожанщина» в Харкові [35с. 129].

Однак і 1906 рік не став більш сприятливим. Становище української преси в Наддніпрянщині добре характеризують ось ці два витяги з хроніки тодішнього життя, що наводить «Нова Громада».

1. *„Пишучи про рух української преси в Росії за серпень, доводиться писати власне сумний матрилог, бо за цей час не було ні одного придбання,*

а самі тільки втрати, що здебільшого явилися наслідком тяжких обставин, у яких стоїть преса в Росії взагалі, а українська ще й надто”.

2. *„Але найбільшою втратою для української преси явилася, безперечно, заборона щоденної газети «Громадська Думка». Заборонено її після турсу, зробленого в редакції 18 серпня... Після турсу редакцію й контору газети запечатано, так що де-який час віднято навіть змогу задовольнити тим чи иншим робом передплатників” [10, с. 87-99].*

Однією з характерних спільних рис української періодики було її прагнення залишатися незалежною в оцінках подій і не підлаштовуватись під імперські вимоги. Видавці не поступалися у висвітленні важливих питань і не ухилялися від конфліктних тем, відкрито проголошуючи свої переконання. Зокрема, редакція «Хлібороба» мала чітко окреслену позицію, яку послідовно захищала навіть під тиском. У завершальному числі газети у статті «Нашим ворогам» було різко відреаговано на звинувачення з боку реакційних видань «Кієвлянин» та «Кієвскія откліки», які критикували сам факт виходу перших номерів. У відповідь редакція заявила про свою боротьбу «за такий лад на Україні, який повинен задовольнити потреби, як українського, так і інших народів, на Україні сущих». Більш того, видавці категорично відкидали можливість замовчування або спотворення справжніх, неприкрашених взаємин різних частин російського суспільства до українства. Це засвідчує, що «Хлібороб», як і багато інших українських видань, залишався відданим власним ідеям, попри репресивний тиск і цензурні обмеження [19].

Особливою проблемою для українських газет і журналів у цей період була відсутність стабільного фінансування та недостатня кількість передплатників. Більшість видань існувала за рахунок меценатів,

благодійних внесків або підтримки окремих громадських організацій. Також великий вплив на розвиток української преси мала пасивність частини української інтелігенції, яка недооцінювала важливість преси у вирішенні національних питань.

У той час як у Наддніпрянщині преси найбільше впливали на політичні настрої і мобілізацію громадян на боротьбу за права, в Галичині преса стала потужним інструментом культурного та освітнього відродження, а також об'єднання українців в обох імперіях для спільної боротьби за національні права. Газети й журнали активно висвітлювали боротьбу за реформу виборчого права у галицькому сеймі, відкриття українського університету у Львові, а також відносини з польським населенням.

На межі XIX–XX століть українська преса фактично охоплювала всі етнографічні регіони України, демонструючи загальнонаціональний характер. Вона користувалася підтримкою громадян українських земель як у Західній, так і в Наддніпрянській Україні, отримуючи матеріальну, моральну та ідейну підтримку. Читачі мали доступ до місячників значного обсягу та різноманітного змісту, які поширювалися не лише в Західній Україні, а й нелегально проникали на Наддніпрянщину.

У другому періоді розвитку української преси її діяльність поширилася на головні культурні центри Наддністрянщини та Буковини, зокрема на Львів, Перемишль, Станіславів, Коломию, Чернівці та Ужгород [18].

Третій етап становлення української преси на Наддніпрянщині пов'язаний із революцією 1905 року. У цей період почалося відродження українських видань, а кінець 1905 року ознаменувався суттєвими змінами у

правовому та організаційному становищі преси, що створило умови для подальшого розвитку українського друкованого слова на Наддніпрянщині.

У обох випадках українська преса активно висвітлювала боротьбу за національні права, а також пропагувала ідеї соборності українських земель. Видання сприяли розвитку національної мови, що було важливим аспектом культурної боротьби, і одночасно виступали за використання української мови у державних установах та школах. Однак в обох частинах України існували істотні відмінності. В Наддніпрянщині це було більш спрямовано на політичну активність і боротьбу з царським режимом, тоді як у Галичині акцент робився на культурно-освітніх питаннях та відносинах з польською та австрійською владою [31с. 139].

У цілому, українська преса в період 1883–1907 років намагалася виконувала важливу роль у формуванні національної свідомості. Однак, незважаючи на спільні намагання підтримати національну ідентичність, між пресою на Наддніпрянщині та західноукраїнських землях існували значні відмінності в мовних та політичних аспектах, що зумовлювалось різними умовами підконтрольності та цензурними обмеженнями.

ВИСНОВКИ

Українська преса кінця XIX – початку XX століття була не лише дзеркалом суспільних процесів, а й активним чинником творення новітньої української нації. Умови функціонування преси в різних частинах України – Наддніпрянщині та західноукраїнських землях – формувалися різні засади діяльності преси, однак спільною залишалася головна мета – пробудження національної свідомості, захист прав українців та консолідація культурного простору. Не було б особливих проблем, якби наша журналістика зародилася в умовах державності. Натомість вона виникала в умовах колоніалізму.

І в Російській імперії, і в Австро-Угорщині видання стикалися не стільки з цензурою, як із внутрішнім самообмеженням, нестачею ресурсів та страхом перед наслідками. Українська преса формувалася в умовах тривалої бездержавності, що призвело до психологічної, фінансово-економічної, культурної та інтелектуальної слабкості суспільства. Бракувало сформованої традиції періодики, мовна проблема залишалася актуальною, а культура журналістики лише починала розвиватися. Українська еліта була розрізненою і не надто впливовою, а суспільство не завжди готовим до сприйняття нових ідей. Не існувало єдиної державницької ідеології: натомість домінували етнографізм, романтизм, а згодом — автономізм і федералізм. Значна частина українського населення жила в бідності, була неграмотною або не мала доступу до освіти. До того ж, українські землі й народ були поділені за географічними та політичними

ознаками, що ускладнювало формування єдиного інформаційного простору. Попри такий стан, українська журналістика не зникла на етапі зародження – навпаки, вона зміцніла, розвинулася і заклала основи аналітичної преси, що згодом стала сталою традицією.

Газети та журнали слугували інструментом політичної просвіти, активно реагували на зміни в суспільстві, привертали увагу до мовного питання, критикували русифікаційні та полонізаційні практики. Видання висвітлювали виборчі кампанії, діяльність українських парламентських представників, місцеві протести, судові справи, зокрема над українськими діячами, що дозволяло залучати широкий загал до суспільного життя.

У той час як у Галичині відбувався активний процес формування національної журналістської системи – з розгалуженою мережею народовської, радикальної, сатиричної, молодіжної, просвітницької та галузевої періодики — Наддніпрянина зазнавала репресивного тиску царської цензури, що призводило до занепаду місцевої українськомовної преси.

Якщо західноукраїнська періодика дедалі активніше включалася в національно-культурне життя та відігравала роль інструмента суспільної мобілізації, то в Наддніпрянині преса функціонувала в умовах постійних заборон, а її вплив був обмежений здебільшого літературно-художніми й календарно-альманаховими формами.

У публіцистиці початку ХХ століття помітно змінився тон – зростала радикальність вимог, активізувалася політична боротьба. Поряд із поміркованими голосами посилювалися позиції соціалістів, народників,

націоналістів, які використовували пресу як засіб пропаганди ідей визволення та модернізації. Висвітлення подій революції 1905–1907 років у Наддніпрянській Україні стало свідченням політичної мобілізації українського населення та ролі преси у формуванні громадянської позиції.

Революція 1905 року, дезорганізувавши на де-який час монархічну Росію, дала змогу — спочатку вільніше, а потім з великою боротьбою — розвиватися українській пресі й довести своє існування до революції 1917 року.

В умовах репресивної політики імперії українська преса залишалася чинником самозбереження та культурного спротиву. Вона сприяла формуванню нової громадянськості, інтеграції українців у модерні політичні процеси, а в окремих випадках – і пошуку моделей державного самоврядування.

Отже, періодика стала не лише свідченням, а й каталізатором суспільних трансформацій: вона окреслювала рамки національного мислення, формувала політичну культуру, модернізувала суспільну думку та готувала українське суспільство до нових викликів ХХ століття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

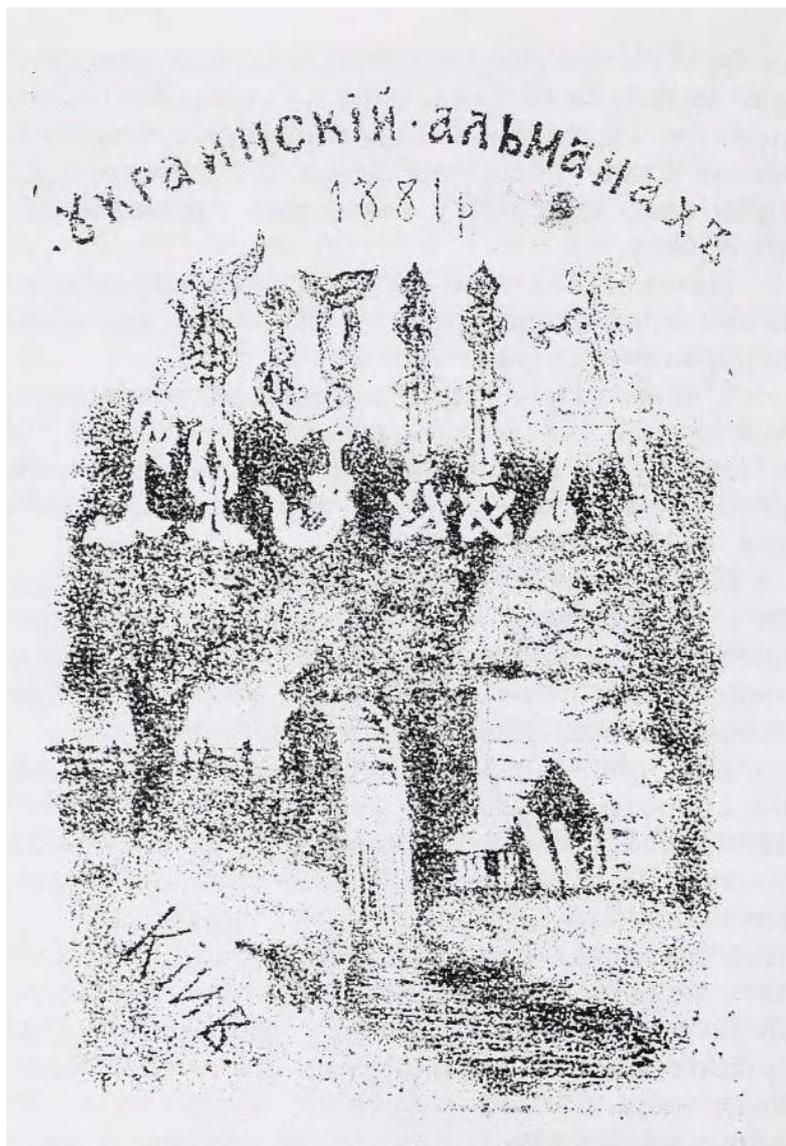
1. Бабенко Л. Українське питання на сторінках газети “Хлібороб” // Наукові зошити історичного факультету Львівського університету. 2018–2019. Вип. 19–20. С. 182–193.
2. Бочковський О.-І., Сірополко С. Українська журналістика на тлі доби. Мюнхен: б. в., 1993. 204 с.
3. Грінченко Б. Д. Тяжким шляхом (про українську пресу) / вид. М. Грінченко. 2-ге вид. Київ: Друкарня 1-ої Київської Друкарської Спілки Трьох свят., 1912. С. 47.
4. Грицак Я. Подолати минуле: Глобальна історія України. Київ: Портал, 2021. С. 145–160.
5. Грушевський М. Від редакції // Літературно-Науковий Вістник. 1906. Т. 33. С. 106.
6. Животко А. Історія української преси / Передм. І. Франка. Нью-Йорк: Укр. Вільна Академія Наук, 1959. 273 с.
7. Животко А. П. Історія української преси. Київ: Наша культура і наука, 1999. 368 с.
8. Записки Наукового товариства імені Шевченка. Львів: Накладом Т-ва імені Шевченка, 1927. Т. 146.
9. Зоря. 1880—1897. Систематичний покажчик змісту журналу. Львів, 1988. С. 92–95.
10. Іван Франко: статті і матеріали // Українське літературознавство. 1970. № 11. Львів.
11. Ігнатієнко В. Українська преса (1816–1923): історико-бібліографічний етюд. Київ: Державне видавництво України, 1926. 76 с.

12. Історія української преси ХХ століття: хрестоматія / упоряд. О. Г. Мукомела. Київ: Наша культура і наука, 2001. 350 с.
13. Киевская старина // Літературознавча енциклопедія: у 2 т. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ: ВЦ «Академія», 2007. Т. 1. С. 473.
14. Кость С. Історія української журналістики (західноукраїнська преса першої половини ХХ ст.: структура, проблематика). Львів, 2010. 264 с.
15. Крупський І. В. Національно-патріотична журналістика України (друга половина ХІХ — перша чверть ХХ ст.). Львів, 1995. С. 95–99.
16. Листування І. Франка і М. Драгоманова // Матеріали для культурної і громадської історії Західної України.
17. Літературно-науковий вістник. Львів: Друк. НТШ ім. Шевченка, 1906. № 34, кн. 5. 123 с.
18. Маковей О. П'ятдесятилітній ювілей руської публіцистики // Літературно-Науковий Вістник. 1898. Т. 2, кн. 5. С. 111–126.
19. Мацько Л. «Всі гріхи простяться, окрім гріхів проти народу і розуму». Дивослово. № 11. 2003. С. 20–23.
20. Марчук Г. І. Історія української журналістики. Хрестоматія. Івано-Франківськ, 2019.
21. Михайлин І. Історія української журналістики ХІХ століття. Т. 1: Період становлення: від журналістики в Україні до української журналістики. 2-е вид., доп. Київ: Центр навчальної літератури, 2003. 720 с.
22. Михайлин І. Нарис з історіографії історії української журналістики: Методологічні уроки Івана Франка // Українська періодика: Історія і сучасність: Доп. та повід. сьомої Всеукр. наук.-теорет. конф., Львів, 17–18 травня 2002 р. / ред. М. М. Романюк. Львів, 2002. С. 30–36.

23. Народ: орган Русько-Української радикальної партії. Львів: В Нар. друк. В. Манецкого, 1890. № 2–3 / ред. М. І. Павлик, І. Я. Франко. 15 с.
24. Нартов В. В. Видатні особистості України. Харків: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2007. С. 104–108, 147–153.
25. Овсієнко Л. М. Історія журналістики: навчальний посібник. Переяслав-Хмельницький: КСВ, 2015. С. 22–23.
26. Павленко Л. Роль періодики в суспільному житті Наддніпрянської України наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. // Наукові записки. Вип. 88. Київ, 2010. С. 24–31.
27. Сидоренко Н. Сатирично-гумористична преса Одеси кінця ХІХ століття // Образ. 2018. Вип. 1 (27). С. 100–110.
28. Сидун І. В. Історія української журналістики: хрестоматія для здобувачів першого (бакалаврського) рівня спеціальності 061 «Журналістика». Одеса: С. Л. Назарчук, 2021. С. 6–7.
29. Сімович В. Йосип Маковей. Праці у двох томах. Т. 2: Літературознавство. Культура / упоряд. Л. Ткач, О. Івасюк за участю Р. Пилипчука; передм. Ф. Погребенника. Чернівці: Книги – ХХІ, 2005. С. 366–373.
30. Срібняк І. Історія журналістики країн світу (ХVІІ–ХХ ст.): Підручник. Київ: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2013. 264 с.
31. Тарасюк В. Ю. Історія української журналістики (ХІХ – перша половина ХХ ст.). Ужгород, 2024.
32. Тернопільський Ю. Українська преса з перспективи 150-ліття. Джерсі-Ситі, 1974. 58 с.
33. Українська преса в Україні та світі ХІХ—ХХ ст.: іст.-бібліогр. дослідж. Т. 1. Львів, 2007.

34. Федченко П. М. Преса та її попередники. Київ: Наукова думка, 1969. С. 252–253.
35. Франко І. Дещо про нашу пресу // Зібрання творів: у 50 т. Т. 31, ч. 2. Київ, 1905. С. 62–70, 76–81, 174–188.
36. Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. Львів, 1910. С. 293.
37. Франко І. Наша публіка // Зібрання творів: у 50 т. Т. 18. Київ: Наукова думка, 1978. С. 89–98.
38. Хлібороб: селянська часопись. Лубни, 1905.
39. Ясь О. В. Іван Франко як історик і публіцист // Історіографічні дослідження в Україні. 2009. Вип. 19. С. 184–197.
40. Ясь О. В. Літературно-науковий вістник [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: у 10 т. Київ: Наукова думка, 2009. Т. 6. С. 173.

ДОДАТКИ

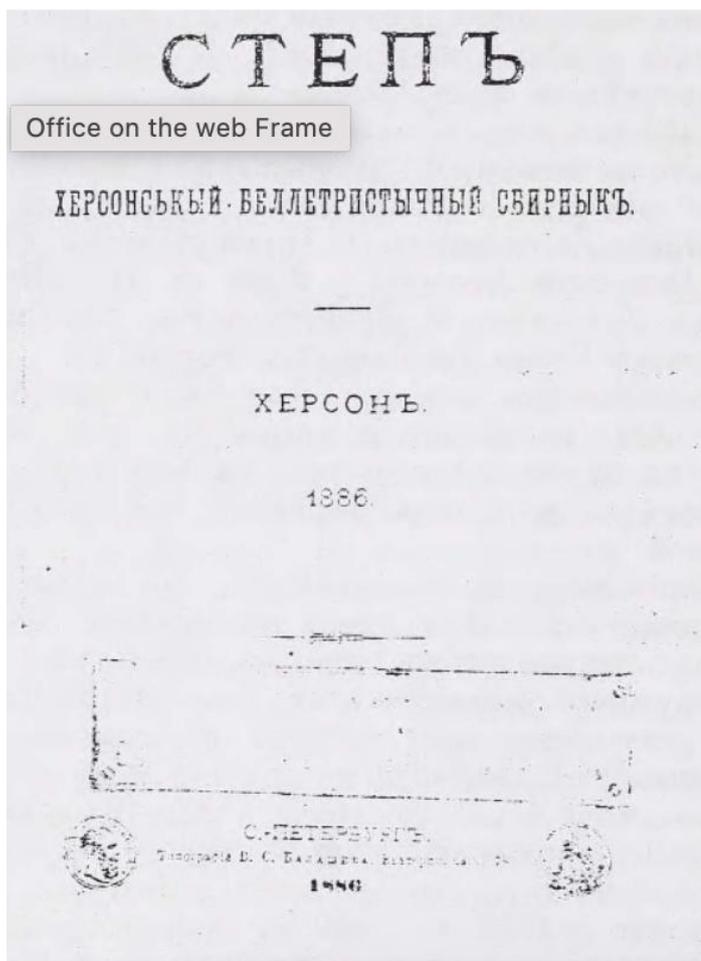
Додаток 1. “Луна” альманах. 1881 р.

Ігнатієнко В. *Українська преса (1816–1923): історико-бібліографічний етюд* / В. Ігнатієнко ; Український науковий інститут книгознавства. — [Київ] : Державне видавництво України, 1926. — 21 с.

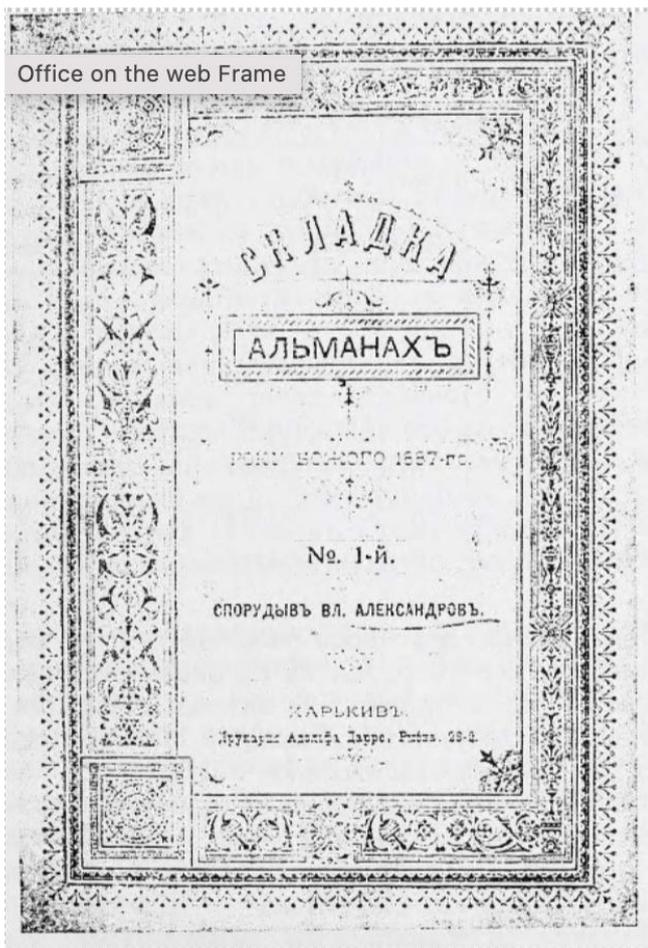
Додаток 2. “Нива” 1885 р.

Ігнатієнко В. *Українська преса (1816–1923): історико-бібліографічний етюд* / В. Ігнатієнко ; Український науковий інститут книгознавства. — [Київ] : Державне видавництво України, 1926. — 25 с.

Додаток 3. “Степ” 1886 р.

Ігнатієнко В. *Українська преса (1816–1923): історико-бібліографічний етюд* / В. Ігнатієнко ; Український науковий інститут книгознавства. — [Київ] : Державне видавництво України, 1926. — 28 с.

Додаток 4 “Складка” 1887 р.

Ігнатієнко В. *Українська преса (1816–1923): історико-бібліографічний етюд* / В. Ігнатієнко ; Український науковий інститут книгознавства. — [Київ] : Державне видавництво України, 1926. — 31 с.

Додаток 5 «Буковина» (1885—1918).

(Погребенник Ф.П. Юрій Федькович і газета "Буковина". "Радянське літературознавство", 1966, № 4.)

художника М.Івасюка; Засідання історично-філологічної секції Наукового товариства ім. Шевченка/. - № 21, с. 420; Видання: "Гобзар" Т.Шевченка, "Етнографічний збірник", т.1, "Михайло Потрович Драгоманов.1841-1895"; "Ольвія" А.Чайковського, Календар "Просвіти" на 1896 р.; "О недугах і ліченню звірат" В.Федоровича, "Син гетьмана" О.Рогової; Повість про українську втуду; Розвідки Фр.Ржегоржа з українсько-галицької етнографії; Календар "Сокил" на р. 1896; Ол.Кониський про скасування царського указу з 1876 р.; 3 життя драматичних труп Саксаранського, Садовського, Кропивницького, Львівського народного театру, М.Витвицького, Деркача, Матусина, І.Скарбинського, В.Василенка; Нові п'єси А.І.Гурьєва; Пам'ятник І.М.Котляревському в Полтаві; Поповнення фонду Київського центрального архіву рукописними матеріалами з Чернігівської судової палати; Засідання природознавчої секції Наукового товариства ім. Шевченка/. - № 22, с. 440; "Визивки східної Галичини"; Календарі: чернівецький "Руської Бесіди" і редакції "Посланика"; Вибір поезій для шкільної молоді; Комітет при "Руському товаристві педагогічному" для видання книжок для шкільної молоді; Періодичність "Права" в 1896 р.; О.Павлик про українську сучасну публіцистику; Твори нагороджені Уваровськими малymi преміями (по 500 руб.); "За-лавайський біт" Кальдерона; "Кам'яна дума" І.Франка і "Журт" Я.Кибальчича на сцені Львівського руського народного театру; Про майбутні музеї в Чернігові, Житомирі та Катеринодарі/. - № 23, с. 460; Періодичність газети "Буковина" з 1896 р.; Довід друкувати "Етнографіческие материалы, собраные в Черниговской и соседних с ней губерниях. Вып. I. В.Д.Гриневичко"; О.Макарушка і В.Коцовський закінчують працю Ом.Огоновського, призначену до австрійського збірника; В залах "Общества прозрения художеств" виставлено Шевченкову "Катерину"; Засідання історичної секції Наукового товариства ім. Шевченка/. - № 24, с. 479.

Між народ.

В. Давид, рис.

Дарид Штерман не в своїй землі... (The text continues with a biographical sketch of Vladimir Sterman, mentioning his work in the field of international relations and his role in the journal 'Між народ.'.)

Владимир Штерман

Додаток 6 і 6.1 («Зоря». 1880—1897. Систематичний покажчик змісту журналу. Львів, 1988.)

Територіальний розподіл української преси Надністрянщини та українських колоній в Європі і числовий зріст її в часи 1877 – 1904 рр.

Роки	Львів	Коло-	Чер-	Відень	Унгар	Буда-	Стани-	Пере-	Разом
	мий	нівці	Відень	Унгар	Пешт	славів	мишль		
Ц и с л о н а з в									
1877	2	2	—	1	1	—	—	—	20
1878	16	2	2	2	1	—	—	—	17
1879	11	2	3	2	1	—	1	—	21
1880	15	2	1	2	2	—	2	—	24
1881	18	2	1	2	1	—	1	—	25
1882	16	2	1	2	1	—	1	—	23
1883	16	3	—	2	1	—	1	—	23
1884	13	1	—	2	1	—	1	—	18
1885	15	2	1	2	2	—	1	—	23
1886	16	2	1	2	2	—	2	—	25
1887	17	1	1	2	1	—	2	—	24
1888	14	2	2	3	1	—	1	1	24
1889	22	1	2	3	1	—	1	1	31
1890	21	1	2	3	1	—	1	1	30
1891	26	1	3	3	1	—	1	1	36
1892	26	2	2	2	1	—	1	1	35
1893	24	2	2	4	1	—	1	1	35
1894	12	—	1	—	—	—	1	1	15
1895	14	—	2	—	—	—	1	1	18
1896	10	—	1	—	—	—	1	1	13
1897	13	—	1	—	—	—	1	1	16
1898	13	—	1	—	—	1	1	2	18
1899	14	—	1	—	—	1	1	2	19
1900	16	—	1	—	—	1	1	2	20
1901	17	—	1	—	—	1	1	2	22
1902	18	—	1	—	1	1	1	2	23
1903	20	—	1	—	1	1	1	2	26
1904	22	1	2	—	1	1	2	2	30
	457	30	37	39	23	7	29	24	645

Додаток 7 (Територіальний розподіл української преси Надністрянщини та українських колоній в Європі і числовий зріст її в часи 1877 - 1904 рр.)

Ігнатієнко В. *Українська преса (1816–1923): історико-бібліографічний етюд* / В. Ігнатієнко ; Український науковий інститут книгознавства. — [Київ] : Державне видавництво України, 1926. — 36 с.